

VÄÄRTUSLIKE MAASTIKE MÄÄRATLEMINE

Metoodika ja kogemused

Viljandi maakonnas

Projekti “Viljandimaa väärtuslikud maastikud” tööühm:

Kristiina Hellström

Helen Alumäe

Anneli Palo

Hannes Palang

Kalev Sepp

Age Koppelmaa

Hiiumaa – Tartu - Viljandi

aprill 2001

Käesolev töö sündis projekti “Viljandimaa väärtuslikud maastikud” tulemusena. Tegemist on maakonnaplaneeringu “Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused” alaprojektiga. Tellijaks oli Viljandi Maavalitsus ja rahastajaks Eesti Keskkonnaministeerium. Projekt algas oktoobris 1999 ja lõpeb oktoobris 2001.

Projekti töörühma kuulusid: konsultant Kristiina Hellström (maastikuarhitekt); TÜ Geograafia Instituudist: Helen Alumäe (geograaf), Hannes Palang (geograaf), Age Koppelmaa (geograafia tudeng); EPMÜ Keskkonnakaitse Instituudist: Anneli Palo (botaanik-ökoloog), Kalev Sepp (maastikuökoloog).

Koostööd tehti Tiia Kallase ja Anne Karjusega Viljandi Maavalitsusest, samuti Kalle Kadalipu ja Heli Lutsuga Viljandi Linnavalitsusest.

Soome Keskkonnaministeerium finantseeris koolitust ja nõustamist projektis osalejatele. Soome ekspertidest olid tegevad: Marja Mikkola konsultatsioonifirmast MA-Arkkitehdit, Liisa Tarjanne ja Eija Salmi Soome Keskkonnaministeeriumist ning Aila Tarviainen (Uudenmaan Maa- ja kotitalousnaisten piirikeskus).

Metoodika esialgse variandi (Viljandimaa väärtuslike maastike määramine, TÜ & EPMÜ 2000) koostasid ja toimetasid Hannes Palang ja Kalev Sepp. Osalesid: Kristiina Hellström, Helen Alumäe, Anneli Palo, Valter Lang, Ülo Mander.

Käesoleva väljaande koostajaks ja toimetajaks on Kristiina Hellström. Alljärgnevalt tekstide autorid ja projektis osalejad teemade kaupa.

Alade eelvalik: Kristiina Hellström, Anneli Palo, Helen Alumäe

Välitööd ja alade hindamine: Kristiina Hellström (kultuurilis-ajalooline, esteetiline ja puhkeväärtus) ja Anneli Palo (looduslik ja esteetiline väärtus)

Kohalike elanike kaasamine projekti: Helen Alumäe, Hannes Palang, Kristiina Hellström

Avalikustamine ja projekti tutvustamine: Kristiina Hellström, Helen Alumäe, Hannes Palang, Tiia Kallas, Anne Karjus

Registri koostamine: Kristiina Hellström, Hannes Palang, Kalev Sepp, Anneli Palo, Helen Alumäe, Heli Luts

Kaartide digitaliseerimine: Age Koppelmaa

Kaartide ja illustratsioonide kujundus: Kristiina Hellström ja Anne Karjus

Täname kõiki, kes meiega kaasa mõtlesid, meiega vaidlesid ja meid innustasid:

Veljo Ranniku, Jüri Lass, Maila Kuusik (KKM), Ain Kull ja Anu Printsman (TÜ Geograafia Instituut), Mart Külvik (EPMÜ KKI), Maie Jeaser (Hiiu MV), Tõnis Padu (Läänemaa MV), Tiiu Pärn jt Pärnu MV-st, Peep Männiksaar (Tartu MV), Vello Lepik (Valga MV), Anne Kivi, Tõnis Korts, Veikko Kunberg ja Urmas Tuuleveski (Viljandi MV).

Täname aga eriti kõiki Viljandimaa elanikke, kes projektis osalesid ja tänu kellele on lootust, et Viljandimaa väärtuslikud maastikud ka edaspidi väärtuslikena säilivad!

Projekti “Viljandimaa väärtuslikud maastikud” tööühm

aprill 2001

SISUKORD

Sissejuhatus	6
Eessõna	6
Projekti “Viljandimaa väärtuslikud maastikud” eesmärgid ja etapid	6
Väärtuslikud maastikud planeeringutes	8
Inventeerimismetoodika	9
Metoodika koostamine ja eeskujud	9
Väärtuslike maastike määratlemise protsess Viljandi maakonnas	11
Maastikuliste väärtuste definitsioonid ja hindamine	12
Kultuurilis-ajalooline väärtus	12
Esteetiline väärtus	14
Looduslik väärtus	16
Identiteediväärtus	19
Rekreatiivne ja turismipotentsiaal ehk puhkeväärtus	20
Muud väärtused	21
Alade eelvalik	22
Eelvaliku alusmaterjalid	22
Ajalooline maastikuanalüüs Viljandi maakonnas	24
Allikmaterjalide analüüs looduslike väärtuste tuvastamisel Viljandi maakonnas	25
Eelvaliku alade piiritlemine	26
Välitööd	27
Välitööd väärtuslike maastike inventeerimisel Viljandi maakonnas	27
Kultuurilis-ajalooliste väärtuste inventeerimine	27
Esteetiliste väärtuste inventeerimine	28
Looduslike väärtuste inventeerimine	28
Puhkeväärtuse inventeerimine	29
Piiride täpsustamine	30
Probleemid inventeerimisel	31
Kohalike elanike kaasamine väärtuslike maastike määratlemise protsessi	32
I etapi küsitlused testaladel	32
Kohalike elanike kaasamine II etapil: korraldus ja eesmärgid	33
Sihtgrupid	33
Rahvakoosolekud	34
Ankeetküsitlus	35
Intervjuud	37
Mida peavad Viljandimaa elanikud väärtuslikuks?	38
Identiteediväärtuse määramine	40
Avalikustamine	40
Probleemid	41
Järeldused	42
Väärtuslike maastike määratlemine	43
Alade kirjeldamine ja lõplik hindamine	43
Alade valik ja järjestamine	44
Registri koostamine	45
Registri andmed	45
Kaartide digitaliseerimine ja tingmärkide kasutamine	46
Väärtuslike maastike kaitse ja hoolduse eesmärgid	47
Viited	49
Metoodika koostamisel kasutatud allikmaterjalid	49

Kasutatud allikmaterjalid Viljandimaa kohta	50
Kasutatud trükised	50
Kasutatud koduleheküljed internetis	52
Kasutatud kaardid ja aerofotod	52

Sissejuhatus

Eessõna

Maastikud, kus elab ja tegutseb inimene, on pidevas muutumises. Iga ajastu jätab sinna oma pitseri, kuid uuem maakasutus kustutab tihti varasema jäljed - osaliselt või täielikult. Eestis hävitati mõisate asutamise käigus põliseid külasid, eestiaegse maareformi käigus - mõisaid. Mõisamaastikest on meie aega jõudnud vaid üksikud elemente - mõisahooned koos parkidega, needki enamuses varemetes või hooldamata. Nõukogude maaparandus muutis omakorda tundmatuseni eestiaegseid talumaastikke.

Põllumajanduse ratsionaliseerimine ühismajandite õitseajal tõi kaasa põllupinna suurenemise looduslike rohumaade arvelt. Seal, kus tööstuslikuks põllumajanduseks puudusid eeldused, said külapõldudest karjamaad ja endistest karjamaadest ja niitudest mets. Maastik muutus must-valgeks - metsaks ja põlluks - ning kadusid rikkad pooltoonid - puisniidud, metsaheinamaad, luhad, kadastikud ja hõredad karjatatud metsad. Linnastumine jättis hõredaks külad ja lagundas taluhooded, asustus koondus ühismajandite keskustesse. Peale kolhooside lagunemist on külade hääbumine kiirenenud ning söötis põllud muutunud tavaliseks nähtuseks. Tänapäevases Eestis vallutab võsa ühesuguse hooga nii kolhooside uudismaid kui kunagisi külapõlde ja rohumaad.

Kuigi on paratamatu, et vana peab uue ees taanduma, tahaksime ometi üht-teist väärtuslikumat säilitada ka tulevastele põlvetele. Milliseid maastikke ja maastikuelemente tuleks hoida? Käesolevas töös pakutakse välja meetoodika väärtuslike maastike määramiseks, mis valmis projekti “Viljandimaa väärtuslikud maastikud” kogemustel.

Projekti “Viljandimaa väärtuslikud maastikud” eesmärgid ja etapid

Projekt keskendub teemale, millele seni Eestis on väga vähe tähelepanu pööratud – kultuurmaastikule. Kultuurmaastiku all mõistetakse siin põllumajandusmaastikku, asustust ja teedevõrku koos seal sisalduvate looduslikku päritolu elementidega. Loodusmaastiku all mõeldakse inimtegevusest vähe mõjutatud maastikku, mis esineb suuremate massiividena. Loodusmaastiku väärtuste hindamisel on Eestis ära tehtud juba palju tööd ning planeerijatele vajalikud andmed peaksid olema saadaval mitmesugustest loodusväärtuste inventuuridest (metsa vääriselupaigad, vanad metsad, poollooduslikud kooslused, väärtuslikud märgalad jmt). Lisaks käsitleb maakonna teemaplaneeringu teine alaprojekt “Roheline võrgustik” valdavalt looduslikke alasid.

Projekti “Viljandimaa väärtuslikud maastikud” eesmärgid:

- koostada maakonna- ja vallaplaneeringute alusmaterjaliks sobiv väärtuslike maastike määratlemise metoodika, keskendudes kultuurmaastikule
- määratleda koostatud metoodika alusel väärtuslikud maastikud Viljandi maakonnas
- vahendada metoodikat ja Viljandimaa inventeerimise kogemusi teistele maakondadele

Projekt koosneb neljast etapist, millest 2000. a. lõpuks olid läbitud esimesed kolm.

I etapil (oktoober 1999 – märts 2000) töötas projekti töögrupp välja esialgse väärtuslike maastike inventeerimise metoodika, mida osaliselt testiti kolmes Viljandimaa vallas (vt. Palang jt. 2000. *Viljandimaa väärtuslike maastike määratlemine*).

II ja III etapil (aprill – detsember 2000) selgitas projekti töögrupp koostöös kohalike elanikega välja Viljandi maakonna väärtuslikud maastikud ning koostas nende kohta registri koos digitaalse kaardimaterjaliga. Inventeerimise käigus täiendati ja täpsustati metoodikat ning tutvustati seda planeerijatele jt. ametnikele. Projekti eesmäärke ja tulemusi tutvustati ka laiemale üldsusele Viljandi maakonnas.

IV etapis (veebruar – oktoober 2001) sisaldub väärtuslike maastike määratlemise metoodika lõplik vormistamine. Paarile väljavalitud alale töötatakse välja arengu- ja hooldussoovitused koostöös aktiivsete kohalike elanikega.

Projekti tulemused:

- väärtuslike maastike määratlemise metoodika
- Viljandimaa väärtuslike maastike register koos digitaalse kaardimaterjali ja illustratsioonidega
- kahe näidisala arengu- ja hooldussoovitused

Projekti tulemused on alusmaterjaliks:

- maakonna teemaplaneeringu “Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused” koostamisel
- valdade üldplaneeringute koostamisel
- turismikaartide ja –marsruutide koostamisel
- erinevate riiklike toetuste jagamisel ja koordineerimisel antud valdkonnas
- hooldussoovituste koostamisel
- maaomanike ja üldsuse informeerimisel

Väärtuslike maastike projekti ja selle tulemustele toetuvate planeeringute kaugemate eesmärkidena võib näha järgmist. Esiteks kultuuripärandi hoidmist traditsioonilise asustus- ja maakasutusmustriga ning muude ajaloo “jälgede” näol, teiseks maastikulise ja bioloogilise mitmekesisuse ning ökoloogilise tasakaalu säilitamist põllumajanduslikel aladel. Kolmandaks kaudseks eesmärgiks võiks olla maaelu toetamine. Juhul kui rakendub põllumajanduse keskkonnaprogramm (EL-i eeskujul ja toetusel), saab talunikele hakata maksma maastikuhoolduse eest väärtuslikel aladel. Lisaks hakatakse senisest rohkem soodustama keskkonnasõbralikku põllumajandust, mis omakorda mõjutab positiivselt maastikulist mitmekesisust.

Väärtuslike maastike säilitamine ja nende olemasolu teadvustamine aitaks ka tugevdada kohalikku identiteeditunnet ning edendada turismi maapiirkondades.

Väärtuslikud maastikud planeeringutes

Väärtuslike maastike määratlemisele maakonna tasandil peaks järgnema kaitse, hoolduse ning teatud juhtudel ka taastamise korraldamine kohalikul tasandil. Selleks annab aluse maakonna teemaplaneering, ning selle põhjal koostatud/täiendatud valdade üldplaneeringud. Üldplaneeringutega tuleks võimaluse korral ka väärtuslike alade piire täpsustada ning koostada hooldussoovitused. Samas tuleb rõhutada, et väärtuslike maastike määratlemise eesmärgiks ei ole uute kaitsealade loomine.

Arvestada tuleb konkreetsete ohtudega, mis võiksid ähvardada väärtuslikke maastikke. Eestis on selleks peamiselt põllumajanduse hääbumine, külade tühjenemine, vanade metsade raie ning ehitustegevus atraktiivsetel rannaaladel. Edaspidi võib teatud aladel muutuda aktuaalseks ka metsaistutamine ja turbakaevandamine, seevastu maaparandus tõenäoliselt suureks probleemiks ei kujune. Käesolevas töös lähtume arusaamast, et väärtuslikud maastikud on alad,

- mis võiksid saada maastikuhoolduslepingute objektiks, kui selleks tekivad vahendid;
- mille piirides võiksid kehtida teatud ehituspiirangud;
- mille piirides maaomanik või -valdaja peaks selleks volitatud ametkonnaga kooskõlastama maastikku muutvaid tegevusi.

Maastikku muutvad tegevused on näiteks hoonete, turismirajatiste ja teede ehitamine, kaevandamine, maaparandus, veekogude reguleerimine, (talu)maade ümberkruntimine, suuremad metsaraied ja -istutused jne.

Inventeerimismetoodika

Metoodika koostamine ja eeskujud

Käesolevas töös esitletud väärtuslike maastike määratlemise metoodika hõlmab järgmisi teemasid:

- väärtusliku maastiku mõiste Eesti kontekstis
- väärtuslike maastike inventeerimine ja hindamine erinevatest aspektidest
- kohalike elanike kaasamine väärtuslike maastike määratlemise protsessi
- väärtuslike maastike register

Metoodika ei pretendeeri universaalsusele, vaid on koostatud pidades silmas planeerijate vajadust adekvaatse alusmaterjali järele planeeringute koostamisel. Siin ei väideta, et on olemas absoluutselt väärtuslikke või väärtusetuid maastikke. Metoodikas defineeritud väärtusi leidub vähemal või rohkemal määral igal pool. Teatud aladel on aga need väärtused selgelt kontsentreerunud, paremini säilinud või eksponeeritud. Seetõttu on ka võimalik piiritleda maastikke, millel on teistest suurem väärtus, ning mis seetõttu vääriavad meie erilist tähelepanu. Maastike inventeerimine ja hindamine loob vajalikud eeldused nendes peituvate väärtuste säilimiseks, säilitamiseks või teatud juhtudel – taastamiseks. Inventeerimismetoodika peab arvestama uuritava piirkonna looduslike, kultuuriliste, ajalooliste jne. tingimustega, olema võimalikult ökonoomne ning andma adekvaatseid vastuseid esitatud küsimustele.

Maastiku väärtuste defineerimisel ja metoodika koostamisel on osalt lähtutud Eestis käibel olevatest loodus- ja muinsuskaitse põhimõtetest. Eeskujuna võeti ka naabermaadest – Soomest ja Rootsist. Lisaks arvestati Lääne-Euroopa viimase 20 aasta kogemustega väärtusliku kultuurimaastiku kaitse- ja hoolduspõhimõtete väljatöötamisel.

Rootsi materjalidest on kasutatud muuhulgas Rootsi Loodushoiuameti aruandeid:

- looduslike rohumaade inventeerimise aruannet “*Ängs- och hagmarker i Sverige 1997*” (SNV 1997: 4819);
- aruannet “*Sveriges finaste odlingslandskap*” (SNV 1997: 4815), kuhu on kogutud seni teadaolevad andmed Rootsi väärtuslikumate põllumajandusmaastike kohta;
- brošüüri “*Medel för bevarande av odlingslandskap. Landskapsvård. NOLA*” (SNV 1991:5), mis kirjeldab Rootsi maastikuhooldus-toetuste süsteemi aastani 1991.

Lisaks on kasutatud Rootsi Põllumajandusameti poolt väljaantud brošüüre “*Miljöstöd 1997*” ja “*Miljöstöd 1998*” (EU-information från Jordbruksverket), mis informeerivad Euroopa Liidu Põllumajanduse keskkonnaprogrammi kaudu laekuvate maastikuhooldus-toetustest ja muid materjale (vt. “Metoodika koostamisel kasutatud allikmaterjalid”).

Soome koostööpartnerite vahendusel oli võimalik tutvuda ka Soome kogemustega väärtuslike maastike inventeerimisel. Seda esiteks trükiste ja Soome ekspertide poolt Eestis tehtud ettekannete kaudu. Teiseks andsid vahetuid kogemusi Soomes korraldatud

ekskursioonid ja koolitus, millest töögrupi liikmetele oli võimalik osa võtta. Trükistest on kasutatud peamiselt aruannet “*Maisemanhoito*” (Ympäristöministerio 1993), mis annab ülevaate Soome väärtuslike maastike inventeerimise metoodikast ja maastikuhoolduse põhimõtetest.

Käesolevas metoodikas ära toodud maastikuliste väärtuste definitsioonid ja hindamismeetodid on mõeldud *ettepanekuna*. Metoodikat tuleks edaspidi viimistleda, kui on saadud rohkem kogemusi väärtuslike maastike inventeerimisel ja kaitsel Eesti oludes. Etapis II ja III kasutatud inventeerimismetoodika põhineb I etapi käigus koostatud materjalidel (Palang jt. 2000, *Viljandimaa väärtuslike maastike määratlemine*), kuid seda on töö käigus oluliselt täiendatud.

Maastike inventeerimisel tuvastati, kirjeldati ja hinnati viit tüüpi väärtusi:

- kultuurilis-ajalooline väärtus
- esteetiline väärtus
- looduslik väärtus
- identiteediväärtus
- rekreatiivne ja turismipotentsiaal ehk puhkeväärtus

Väärtuslike maastike määratlemise protsess Viljandi maakonnas

Väärtuslike maastike määratlemine Viljandi maakonnas toimus alljärgneva skeemi kohaselt:

1. METOODIKA VÄLJATÖÖTAMINE JA KATSETAMINE

2. ALADE EELVALIK:

allikmaterjalide analüüs
inventeeritavate alade esialgne piiritlemine

3. VÄLITÖÖD:

Kultuurilis-ajalooliste väärtuste inventeerimine
Esteetiliste väärtuste inventeerimine ja hindamine
Looduslike väärtuste inventeerimine
Puhkeväärtuse hindamine
Eelvaliku alade täiendamine
Piiride täpsustamine

Esialgne väärtuslike alade nimekiri

4. PROJEKTI TUTVUSTAMINE JA KOHALIKE ELANIKE KÜSITLEMINE:

Piirkondlike ankeetide koostamine
Sihtgruppide väljaselgitamine
Rahvakoosolekud, ankeetküsitlus, intervjuud
Maakondliku ja kohaliku tasandi pingeridade koostamine
Eelvaliku alade identiteediväärtuse määramine
Esialgse nimekirja täiendamine
Nimekirja avalikustamine

5. ALADE LÕPLIK VALIK:

Alade kirjeldamine ja piiride täpsustamine
Alade lõplik hindamine ja klassifitseerimine

Väärtuslike alade nimekiri

6. REGISTRI JA DIGITAALSE KAARDI KOOSTAMINE

Väärtuslike maastike inventeerimist alustati ajaloolis-kultuurilise väärtusega alade tuvastamisest kaardi- jm. materjalide alusel, kuna praktika on näidanud, et seda tüüpi aladel leidub enamasti ka teisi väärtusi. Eelvaliku aladel inventeeriti omakorda muid väärtusi. Välitööde ning kohalike küsitluste põhjal leiti olulisemad esteetilise ja identiteediväärtusega alad, mis asusid väljaspool eelvaliku alasid. Välitöödel hinnati ka läbitud teelõike esteetilisest aspektist ning tuvastati kohad, kust avanevad ilusad vaated. Inventeerimise käigus väärtuslikke looduslikke alasid eraldi ei otsitud ega analüüsitud, küll aga arvati väärtuslike maastike hulka mõningaid suuremaid kaitstavaid loodusobjekte.

Kohalikke elanikke kaasati väärtuslike maastike määratlemise protsessi rahvakoosolekute, küsitluste ja intervjuude abiga. Küsitlusi alustati välitööde viimases järgus. Projekti tutvustati avalikkusele rahvakoosolekutel ja ajakirjanduse kaudu.

Maastikuliste väärtuste definitsioonid ja hindamine

Kultuurilis-ajalooline väärtus

Milliseid maastikke ja maastikuelemente tuleks väärtustada ja hoida ajaloolisest vaatevinklist? Ühest vastust sellele küsimusele pole. Millisest hetkest tahapoole jääb ajalugu - eilsest või aastast 1940? Siiani on kaitse alla võetud enamasti silmapaistvaid, haruldasi ja garanteeritult vanu üksikobjekte - kalmeid, kirikuid, lossivaremeid ja linnamägesid. Ka arhitektuurimälestiste nimekirjadest on raske leida objekte, mis ei oleks üle saja aasta vanad.

Üksikobjektide kõrval leidub meil ka maastikukaitsealasid ja isegi rahvusparke (Karula, Lahemaa), kus kaitstakse nn. traditsioonilist kultuurmaastikku (vahel öeldakse ka: pärandmaastikku). Sõnaühendil traditsiooniline kultuurmaastik on tugev positiivne laeng, mille ta omandas nõukogude perioodil tänu oma rahvuslikule sisule ning kaitsetule positsioonile. Eelpool nimetatud kaitsealad loodigi peamiselt selleks, et säästa veel mingil määral säilinud maastikke intensiivse ümberkujundamise eest (maaparandus, metsaistutused, suvilaehitus jms.). Paraku pole aga kaitsealad pakkunud kaitset pikaajaliste maakasutusmuutuste, mõisate lagunemise ja külade hääbumise vastu.

Nõukogude ajal toimunud muutusi maastikes käsitletakse Eestis üldiselt kui negatiivset ilmingut. Maaparandus, uudismaade väljad, tööstuslikud tootmishooned ja kortermajadega majandikeskused seostuvad eelkõige pealesurutud käsumajandusega ning kommunistliku ideoloogiaga. Samas ei ole välistatud ka nimetatud nähtuste positiivne tõlgendamine teatud situatsioonis. Näiteks võib kaaluda hea planeeringu ning heas korras olevate nõukogudeaegsete majandikeskuste või elurajoonide väärtuslikuks kuulutamist. Lõpuks on ka nõukogude periood osa meie ajaloost.

Mõiste '*kultuurilis-ajalooline väärtus*' ühendab endas kahte poolt, mida sageli ongi raske teineteisest lahutada – kultuuri ja ajalugu. Käesolevas töös on selle mõiste defineerimisel lähtunud nii Põhjamaade eeskujudest kui Eesti ajaloo omapärast, mis on vorminud ka meie maastikke.

Esiteks loeme väärtuslikuks traditsioonilist kultuurmaastikku nagu Põhjamaadeski. Selle all mõtleme asustus- ja maakasutusstruktuuri, mis kujunes lõplikult välja 1920-30-ndatel aastatel ning mis jämedates joontes säilis kuni 1960-ndate aastate maaparanduskampaaniani. Traditsioonilist maastikku tema ehedal kujul ei leidu paraku enam kusagil Eestis. Alles on aga maastikke, mis seda meenutavad – neid võib tinglikult nimetada traditsioonilisteks.

Teiseks väärtustame sellist maastikku, kus on kontsentreeritud ja hästisäilinud kujul väljendunud kogu meie ajalugu muinasajast tänapäevani (*ajaloo kontsentraat*).

Kolmandaks loeme väärtuslikuks paiku, mille teevad eriliseks mitte niivõrd nende füüsilised omadused, kui nendega seonduv vaimne pärand.

1. Kultuurilis-ajaloolist väärtust omistatakse traditsioonilisele kultuurmaastikule. Väärtuslik on:

- põllumajandusmaastik, kus on suures osas hästisäilinud traditsiooniline põldudemuster, asustusstruktuur ja teedevõrk; kus põllud ja rohumaad on suures osas kasutuses ning hoonestus valdavalt heas korras. Lisaväärtusteks on neil aladel traditsioonilised maastikuelemendid, säilinud vanemat tüüpi hoonestus, säilinud mõisakeskused, ajaloo-, arhitektuuri- ja arheoloogiamälestised jne. (vt ka lisa nr. 6).
- väiksemad valdavalt heas korras asulad (külad, kirikukülad, väikelinnad), kus on suures osas säilinud traditsiooniline hoonestus, teede- ja/või tänavatevõrk.

Kuigi siin töös ei defineerita kultuurilis-ajaloolisi väärtusi, mis seostuvad suuremate linnadega (nt maakonnakeskused), võiks siia kategooriasse paigutada ka sellised linnad, mis asuvad maastikuliselt väljapaistvas kohas ning kus leidub traditsioonilist ilmet säilitanud linnaosi.

2. Kultuurilis-ajalooline väärtus on nn. *ajaloo kontsentraadil*, st maa-alal, kus tihedalt üksteise kõrval leidub hästisäilinud struktuure ja elemente erinevatest ajaloo perioodidest muinasajast tänapäevani.

3. Kultuurilis-ajalooline väärtus on ajaloolise ja kultuuriloolise tähtsusega paikadel, mis on seotud muistendite ja ajaloosündmustega, samuti kangelaste, kultuuritegelaste või muude rahva seas hästi tuntud inimestega.

Maastikele lisavad väärtust erinevaist ajajärkudest pärinevad üksikelemendid. Lisas nr. 6 on toodud loend sellistest elementidest, millel võib olla kultuurilis-ajalooline väärtus. Traditsiooniliste elementide väärtus sõltub eelkõige objekti olukorrast. Nõukogude ajal tekkinud maastikuelementide väärtus sõltub nii nende olukorrast kui asukohast. Näiteks on nad omal kohal ajaloo kontsentraadis, kuid mõjuvad võõralt traditsioonilise ilmega keskkonnas.

Alade kultuurilis-ajaloolist väärtust hinnati 3-palli-süsteemis (1-madal või ebaselge, 2-keskmine või ebaühtlane, 3- kõrge väärtus)

Hinnang sõltub järgmistest teguritest:

1. praeguse maastikumustri ja asustusstruktuuri sarnasus traditsioonilisega
2. looduslike rohumaade rohkus (ja hooldatus)
3. kultuurimälestiste ja traditsiooniliste maastikuelementide rohkus ning olukord
4. traditsioonilise hoonestuse esinemine ja olukord
5. tänapäevaste maastikuelementide (uued või oluliselt ümberehitatud maanteed, elektriliinid, tootmishooned jms) vähesus või puudumine
6. erinevatest ajaloo perioodidest pärit elementide/struktuuride rohkus ja iseloomulikkus

Hindamisel tuleb arvestada objekti iseloomu (traditsiooniline põllumajandusmaastik või asula; ajaloo kontsentraat; ajalooline või kultuurilooline paik). Maastiku kultuurilis-ajaloolist väärtust võib mõjutada ka selle haruldus või iseloomulikkus antud piirkonnale. Hinnata tuleks nii haruldasi kui tüüpilisi maastikke.

Lisas nr. 12 on toodud näitena kaks kaardiseeriat kultuurilis-ajalooliselt väga väärtuslike alade kohta – Heimtali ja Olustvere. Alade piirides on ka osutatud mitmesugustele väärtuslikele elementidele ja struktuuridele. Vt ka nende alade kirjeldused lisas nr. 11.

Esteetiline väärtus

Esteetilised hinnangud on oma olemuselt *subjektiivsed*, sest on võimatu lahus hoida maastikku ja seda hindavat inimest. Võiks isegi öelda - pole inimest, pole ka maastikku. Iga inimene näeb (kuuleb, tunnetab) erinevat maastikku. Kuid kas sellepärast peaks täiesti loobuma hindamast ja hoidmast maastiku ilu? Esteetilistes hinnangutes on ju ka palju ühist, sest me kõik oleme inimesed ja elades samal maal, on meil ka sarnane kultuuritaust.

Käesolevas töös ei üritatudki leida üldkehtivat või “teaduslikku” definitsiooni sellele, mis on maastiku esteetiline väärtus või mis teeb maastiku ilusaks, kuna see on võimatu. Otsustasime usaldada ekspertide-inventeerijate subjektiivseid arvamusi. Nagu selgus kohalike küsitlustest, langesid kohalike hinnangud maastiku ilule väga sageli kokku ekspertide omaga.

Alade ja objektide esteetilisel hindamisel väärtustati järgmisi aspekte:

- maastiku ilu
- maastiku mitmekesisus
- maastiku omapära
- maastiku traditsiooniline ilme
- maastiku hooldatus (põllud, rohumaad, hooned jm rajatised)
- vaheldusrikas, dramaatiline või huvitav reljeef
- teedelt avanevad ilusad vaated

Joonis 2: Pöögile vaade, Lõuna-Viljandimaa (foto: K.Hellström)

Maastiku esteetilist väärtust kahandavad *häirivad tegurid* nagu maastikku halvasti sobitatud suuremad hooned või rajatised, kõrgepingeliinid, prügimäed, suuremad karjäärid jne.

Esteetilisest aspektist hinnati veel välitööde käigus läbitud üldkasutatavaid teid, leidmaks *atraktiivseid teelõike*. Nende väljaselgitamise eesmärk on eelkõige leida sobivaid marsruute, mida turistidele soovitada.

Atraktiivseks võib nimetada teelõiku, mis läbib esteetiliselt väärtuslikku maastikku ja kust avanevad ilusad vaated ümbrusele. Üldjuhul ei kuulu atraktiivsete teede kategooriasse suuremad, tiheda liiklusega või enamjaolt sirge teetrassiga laiad maanteed (müra, heitgaasid, stress, ohud). Erandlikult võib selliselt maanteelt avanev vaade väga ilusale või omapärasele maastikule kaaluda üles nimetatud häirivad tegurid.

Ehitiste arhitektuuriliste väärtuste hindamisega töös tegeletud ei ole.

Looduslik väärtus

Alade, struktuuride või objektide looduslikku väärtust defineeritakse käesolevas projektis kui:

- elustikulist: väärtus taimede ja loomade (sh haruldaste ja ohustatud liikide) elupaigana (bioloogiline mitmekesisus);
- hüdroloogilist: tasakaalustab vee ringkäiku looduses;
- maastiku-ökoloogilist: väärtus ökovõrgustiku osana erinevatel tasanditel, puhverdab intensiivse maakasutuse tekitatud kahju (maastikuline mitmekesisus).

Kõrget looduslikku väärtust omavad näiteks veekogud, mis on puhtaveelised ja maaparandusest vm intensiivsest kasutusest rikkumata, raietest puutumata vanemad metsad (nn põlismetsad), suuremad looduslikus seisundis olevad märgalad ja poollooduslikud rohumaad (kultiveerimata-väetamata niidud). Lisaks on väärtuslikud ka väiksema pindalaga looduslikud ja looduslähedased elupaigad ja maastikuelemendid, mis asuvad põllumajandusmaastikul või muude intensiivse maakasutusega alade sees või vahetus naabruses (väiksemad veekogud, märgalad, metsatukad jne., vt allpool).

Käesolevas projektis tuvastati ja hinnati looduslikku väärtust ajaloolise analüüsi abil väljavalitud kultuurmaastiku aladel (eelvaliku alad) ning aladel, mis lisandusid välitööde ja küsitluste käigus (kõrget esteetiliselt, identiteedi- või puhkeväärtust omavad alad). Eraldi ainult looduslikku väärtust omavaid maastikke ei otsitud (vt ka sissejuhatus).

Alade hindamisel omistati kõrget looduslikku väärtust:

- aladele, kus leidub väärtuslikke elupaiku või maastikuelemente (vt. allpool ja lisa nr. 7)
- mille sisse või vahetusse naabruses jääb suuremaid looduskaitseobjekte (loodus- ja maastikukaitsealasid)
- mille sisse või vahetusse naabruses jääb väärtuslikke metsa- või soo-alasid, mis ei ole kaitsealad
- mis on mosaiiksed, st sisaldavad looduslikke (=mitte istutatud) metsatukki, poollooduslikke rohumaad, veekogusid ja väiksemaid märgalasid

Joonis 3: Oksa luhaniit, Soomaa (foto: K.Hellström)

Olulisemad looduslikud- ja poollooduslikud elupaigad ning maastikuelemendid põllumajandusmaistus

Looduslikud ja looduslähedased elupaigad tänapäeva põllumajandusmaistus on tavaliselt suhteliselt väikesepinnalised alad, mis on põllumajanduslikust seisukohast kasutamiskõlbmatud või mida on traditsiooniliselt kasutatud üksnes ekstensiivselt - karjatamiseks ja niitmiseks. Sellised elupaigad on:

- soostunud alad
- veekogud
- niidud ehk poollooduslikud rohumaad
- mitmesugused puiskooslused (sh. pargid)

Looduslikud ja looduslähedased elemendid on:

- põlispuud ja -puudegrupid, alleed
- rändrahnud, kivikülvid, kiviaiad, vanad kivikangrud
- vähese puistuga ja/või niiduga põllusaared
- väikeveekogud lohkudes (sh. karstivormid)
- hekid ja põõsasribad
- astangud, paljandid, järsud veerud, kamardunud uhtorud
- põllu- ja teepeenrad
- lokaalselt tuntud looduslikud sümbolid

Lisas nr. 7 on ära toodud täpsem loetelu elupaikadest ja elementidest, mis olenevalt nende omadustest ja seisundist võivad osutada väärtuslikuks. Tabelis on lühidalt kirjeldatud nende tunnuseid, tähtsust (kohalik kuni üle-euroopaline), erinevaid võimalikke väärtusi ning antud soovitusi elupaiga või elemendi taastamiseks või kujundamiseks.

Looduslikel elupaikadel ja maastikuelementidel võib olla ka kultuurilis-ajalooline (sh arheoloogiline) väärtus, esteetiline (rikastab maastikupilti), identiteediväärtus (oluline samastumisobjekt kohalikele elanikele). Võivad mängida olulist rolli ka vaatamisväärsustena, turismi- ja rekreatsiooniobjektidena.

Identiteediväärtus

Kõigil meist on oma tähendusrikkad lapsepõlve- ja noorusemaastikud, kel linnas, kel maal. Suur osa inimesi samastab end oma kodukohaga ja sellest eemal olles igatseb sinna tagasi. Eestlased väidavad sageli, et nende juured on maal. Räägitakse ka rahvusmaastikest (Eilart 1994), kus on ühte põimunud meie kodumaa loodus ja inimeste tööpanus. Need on vaid mõned viited sellele, et inimese identiteet on paljus seotud mingite kindlate paikade või maastikega. Identiteediväärtus on vaimne väärtus. Kuidas seda mõõta?

Käesolevas projektis on identiteediväärtust omistatud aladele ja objektidele, mis on kohalike elanike jaoks olulised või väärtuslikud.

Identiteediväärtus selgitati välja küsitluste ja intervjuude abil. Kohalikel elanikel paluti hinnata eelvaliku alasid ning pakkuda välja omapoolseid alternatiive. Küsitluste tulemusena moodustusid väärtuslike alade pingeread, üks maakondlik ja teine kohalik. Pingeridade alusel määrati iga ala identiteediväärtus kolme-palli süsteemis, analoogselt teiste väärtuste hindamisega (küsitluste ja hindamise kohta lähemalt vt. peatükk “Kohalike elanike kaasamine...”).

Joonis 4: Heimtali koduloomuuseum. Siinseid maastikke hindavad kohalikud elanikud väga kõrgelt (foto: K.Hellström)

Rekreatiivne ja turismipotentsiaal ehk puhkeväärtus

Puhkeväärtusega maastik on Eestis tavaliselt tähendanud metsa või veekogu kallast, ja soovitatavalt mõlemat korraga – mets mere või järve ääres (Eesti NSV puhkealad, 1974; Looduskaitse ja puhkus, 1983).

Käesolevas töös väidetakse, et puhkamiseks ja turismiks sobival ehk puhkeväärtusega maastikul esineb järgmisi omadusi:

- ilus
- reljeefilt ja taimestikult vaheldusrikas
- metsarohke
- sisaldab veekogusid või piirneb rannaga
- väljendab kohalikku ajalugu ja traditsioone
- sisaldab tuntud vaatamisväärsusi

Mida rohkem kokkulangevaid omadusi, seda väärtuslikum on maastik, võiks lihtsustatult öelda, kuid see ei pruugi alati paika pidada. Sageli piisab kõrgeks hinnanguks ka mõnest ülalnimetatud omadusest. Linna- või asulalähedane puhkemaastik peab olema ka ligipääsetav (teed, parkimisvõimalused) ning soovitatavalt mitte eravalduses.

Väärtuslik puhkemets on vaheldusrikas ja läbipääsetav, marja- ja seenerohke. Eriti sobivad kuivad, vanemad ja hõredamad metsad (männimets, segamets). Soine tihe võsamets aga puhkuseks eriti ei sobi. Samas on sood ja rabad hakanud saavutama järjest suuremat populaarsust puhkajate ja turistide seas, eriti seal, kus on ehitatud laudteid ja muid matkajatele mõeldud rajatisi. Ranna-alade ja veekogude puhul on väärtuslik vähemalt osaliseltki avatud kaldariba ning eelistatult kindlapõhjaline, kuiv ja liivane rand, st ligipääsetavus ja sobivus suplemiseks.

Potentsiaalne puhkemaastik on selline ala, mida praeguses seisus eriti ei kasutata (hoolduse puudumine vms), kuid kus on head eeldused puhkemaastiku kujundamiseks.

Joonis 5: Sinialliku järv ja linnamägi, populaarne puhkeala (foto: K.Hellström)

Alade rekreatiivset ja turismipotentsiaali hinnati 3-palli-süsteemis, kasutades järgmisi kriteeriume:

- ala väärtus puhkemaastikuna
- ala tähtsus puhkealana või turismiobjektina (kohalik-maakondlik)
- ala arengupotentsiaal arvestades selle asukoha ja looduslike vm. eeldustega

Muud väärtused

Aladel ja objektidel võib lisaks ülalloeletutele olla ka muid väärtusi, sh väärtus uurimis- või õppeobjektina (teaduslik või pedagoogiline väärtus). Teaduslik väärtus võib olla näiteks geoloogilistel formatsioonidel, haruldastel ja/või ohustatud liigikooslustel jne. Pedagoogilise väärtuse annab mingile alale eelkõige selle aktiivne kasutamine õppeeesmärgil, näiteks looduse-õpperajad, ekskursiooniobjektid jms. Teaduslikku või pedagoogilist väärtust käesolevas töös ei hinnatud.

Ei käsitleta ka alade või objektide majanduslikku väärtust. Kahtlemata on see aga oluline ja planeeringutes arvestamist vajav aspekt, kuna määrab enamasti maakasutust ja maakasutuse intensiivsust, seega ka maastike saatust. Mida suurem majanduslik väärtus, seda tõenäolisem konflikt teiste huvidega. Kuid võib olla ka vastupidi. Madala majandusliku väärtusega põllumajandusmaa, kus on säilinud traditsioonilisi struktuure ja elemente, kipub esimesena kasutusest välja langema.

Alade eelvalik

Eelvaliku alusmaterjalid

Eelvaliku alusmaterjalidena on võimalik kasutada mitmesuguseid allikaid:

1. ajaloolised ja tänapäevased maakasutus- ja topograafilised kaardid;
2. aerofotod;
3. trükised ning käsikirjad,
4. andmebaasid;
5. fotokogud;
6. intervjuud kohalike ekspertidega

Kaardid

Maakasutuse ja asustuse analüüsiks ülevaatlikul tasandil on kõige sobivamad kaardid, mille määtkava on 1:50 000.

Vene üheverstane kaart 1895-1917 (1:42 000) on must-valge ja katab kogu Eestit. Selle informatiivsus varieerub trükitud lehtede erineva kvaliteedi tõttu. Digitaalne hea kvaliteediga versioon on olemas Keskkonnaministeeriumis. Verstasel kaardil kajastuvad linnad, põliskülad ja mõisad, maakasutuses põllud, rohumaad, metsad ja märgalad.

Eesti topograafiline kaart 1935-39 (1:50 000) on mitmevärviline ja väga informatiivne. Selle põhjal saab hea ülevaate tolleaegsest maastikumustrist, mille moodustavad reljeef, taimestik, maakasutus ning asustus. Võrreldes verstase kaardiga on suurim erinevus asunduskülade ja –talude lisandumine endistele mõisamaadele, maakasutus erineb vähem. Kaardi ainukeseks miinuseks on, et see ei kata kogu Eestit (puuduvad näit saared, osa Lääne-, Pärnu- ja Viljandimaast). Mingil määral asendab selle kaardi puuduvaid lehti 1940-ndatel aastatel tehtud vene sõjaväe topograafiline kaart (1:25 000), kuna 1930-ndate ja 1940-ndate (isegi veel 50-ndate) maakasutus- ja asustuspilt on suuresti kokkulangev. Vt. ka illustratsioonid lisas nr. 12. Lisas nr. 2 on ära toodud veel terve rida ajaloolisi kaarte, mida on mõtet kasutada ainult valitud alade süvaanalüüsiks või puuduvate andmete otsimiseks.

Tänapäevast situatsiooni kajastavatest kaartidest sobib kasutada aastatel 1982-90 trükitud Nõukogude topograafilist kaarti määtkavas 1:50 000. Selle kaardi puhul tuleb muidugi arvestada viimase 15-20 aasta jooksul toimunud muutustega. 1990-ndatel koostatud Eesti baaskaart samas määtkavas on detailivaene (praktiliselt ei kaardistatud looduslikke alasid) ega sobi eriti hästi võrdluseks. See-eest on baaskaart olemas digitaalsel kujul. Sellel kaardil leiduvat infot peaks täiendama uuemate allikatega valitud alade piirides (aerofotod, katastrikaart, võimalusel põhikaart).

Aerofotod

Oma suure mõõtkava tõttu – enamasti 1:10 000 - sobivad aerofotod peamiselt eelvaliku alade põhjalikumaks analüüsiks ja looduslike väärtuste tuvastamiseks antud aladel (vt. lisa nr. 2). Taimekoosluste analüüsiks sobivad eriti hästi CIR-aerofotod 1990-ndatest aastatest (1:10 000). Need on nõ. valemvärvilised, infrapunases kiirgusspektris pildistatud aerofotod. Kuna Eesti pildistamine pole veel lõpetatud, leidub CIR-aerofotosid vaid teatud piirkondade kohta. Fotosid saab vaadata Tallinnas, Metsakorralduskeskuses. Koopiaid saab ka Soomest tellida, kuid üldjuhul on see liiga kallis.

Aerofotode kasutamine eeldab teatavat praktilist kogemust ning ettekujutust inventeeritava ala taimkattest ja maakasutusest (ka ajaloolises perspektiivis). Kahte viimast võimaldavad muud andmeallikad – andmebaasid, trükised, suuremastaapsed kaardid jne. Aerofotodel põhineva analüüsi paikapidavust kontrollitakse pisteliselt välitöödel.

Trükised

Trükistest leiab täiendavaid andmeid vaadeldava piirkonna looduse, maakasutuse, asustuse, ajaloo, kultuuriloo ja vaatamisväärsuste kohta. Väga väärtuslik on aastatel 1922-40 ilmunud koguteos "*Eesti - maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus*" kõikide maakondade kohta.

Nõukogude-aegsetest trükistest võib soovitada põhjalikku raamatut "*Kas tunnend maad*" (1965) ning seeriat "*Siin- ja sealpool maanteed*".

Trükitud ja käsikirjaliste kodulooliste materjalide puhul tuleb arvestada nende varieeruva kvaliteediga (andmete katvus ja usaldusväärsus). Sama kehtib ka kõikvõimalike turismi- ja teatmebrošüüride kohta.

Lisas nr. 5 on toodud valik trükiseid, kust leiab nii taustinfot maastike muutumise kohta, kui konkreetseid andmeid erinevate piirkondade kohta.

Andmebaasid

Andmebaasides leiduv info seondub peaaegu täielikult looduslike väärtustega – pärandkooslused, märgalad, ürglooduse objektid jne. Eranditeks on kultuurimälestiste register ja andmed kaitsealuste parkide kohta (vt lisa nr. 3).

Fotokogud

Muuseumide fotokogudest võib leida vanu maastikufotosid, mille pildistamise koht on selgelt määratletav ning seega võrreldav tänapäevase vaatega. (vt ka Peeter Toominga/Carl

Sarapi fotoraamatud “50 aastat hiljem”). Vanad maastikufotod, eriti dateeritud ja allkirjastatud, on siiski võrdlemisi haruldased. Tavalisemad on fotod hoonetest.

Intervjuud kohalike ekspertidega

Sõltumata sellest, kas inventeerimistöo maakonnas tehakse ära oma jõududega või tellitakse vastavate erialade spetsialistidelt, on kohalikud eksperdid (nn. teadjad) väärtuslik andmeallikas. Nendeks võivad olla maakonna muinsus- ja keskkonnakaitsega tegelevad ametnikud, turismiarendajad, tuntud koduloo uurijad jne., ühesõnaga inimesed, kes omavad piisavat ülevaadet oma maakonnast. Kohalike ekspertide roll väärtuslike maastike määratlemisel võib olla näiteks:

- maakonna väärtuslike alade ja objektide esmane ja spontaanne määratlemine, ajurünnak;
- eelvaliku alade nõ. järelkontroll;
- eelvaliku alade hindamine;
- alade lõpliku valiku tegemises osalemine.

Ajalooline maastikuanalüüs Viljandi maakonnas

Ajalooline maastikuanalüüs põhineb ajalooliste ja tänapäevaste kaartide võrdlusel ning muude sobivate allikmaterjalide analüüsil. Selle eesmärgiks väärtuslike maastike inventeerimisel on:

- tuvastada üldisi muutusi asustuses ja maakasutuses
- leida hästisäilinud maastikustruktuure ja -elemente varasematest ajaloo perioodidest
- tuvastada ajaloolise ja kultuuriloolise tähtsusega paiku
- piiritleda eelvaliku alad

Ajalooline analüüs nõuab inventeerijalt treenitud silma ning vilumust kaartide jm. materjalide tõlgendamisel, samuti teatavaid kogemusi maastiku ajaloo uurimisel.

Alustati tänapäevase ja ajaloolise kaardi võrdlusest. Tänaast situatsiooni kajastava kaardina ning samuti töökaardina kasutati 1980-ndatel koostatud topograafilist kaarti 1:50 000 (värvilised digitaalsed koopiad trükitud originaalist). Ajalooliste materjalidena kasutati olemasolevaid samas mõõtkavas topokaarte 1930-ndatest aastatest (m/v xerox-koopid) ning puuduvate alade kohta 1940-ndate aastatel ilmunud vene sõjaväe topograafilist kaarti 1:25 000 (m/v xerox-koopid). Vene üheverstalist kaarti kasutati töö lõppjärgus juba väljavalitud väärtuslike maastike detailsemaks analüüsiks.

1. Piiritleti alad, kus on hästi säilinud põldudemuster (kontuurid, paiknemine) ning asustus ja teedevõrk ning tähistati need töökaardil. Kui on olemas head tehnilised võimalused, saab

kaartide võrdlust teha ka digitaalselt, kuid see võib kujuneda märksa keerukamaks ja aeganõudvamaks protseduuriks kui paberkoopiate võrdlemine. Parim on võibolla käsitsi- ja digitaalse tehnika kombineerimine.

2. Trükiste ja Viljandi maakonna kultuurimälestiste registri abiga tuvastati olulisemad säilinud mõisakeskused, väljapaistvamad ajaloo- ja arhitektuurimälestised (kirikud, kalmistud, linnamäed jms) ning ajaloolise ja kultuuriloolise tähtsusega paigad.

3. Eelnevalt piiritletud aladel märgiti kaardile arheoloogiamälestised, pargid ja alleed (allikas: Viljandi rajooni pargid, 1981).

4. Eelnevalt piiritletud aladel märgiti kaardile väiksemad kunstlikud veekogud, mis on enam-vähem säilitanud oma ajaloolise (st 50 aasta või ka 100 aasta-taguse) ilme – vanad magistraalkraavid ja paisjärved (tänapäevaste ja ajalooliste kaartide võrdlus).

Lisas nr. 12 on ära toodud kaks kaardiseeriat - Heimtali ja Olustvere piirkonna kohta. Kaartidel on näidatud põllukontuuride ja teedevõrgu võrdlust (tänapäevane põldudemuster ja teedevõrk paigutatud ajaloolisele alusele), mida on võrdlemisi lihtne teha arvuti abil. Lisaks on kaartidel numbritega osutatud mitmesugustele väärtuslikele elementidele ja struktuuridele, mida on tuvastatud osalt allikmaterjalide analüüsiga, osalt välitöödel.

Allikmaterjalide analüüs looduslike väärtuste tuvastamisel Viljandi maakonnas

Looduslike väärtuste inventeerimisel lähtuti ajaloolise analüüsi alusel määratletud eelvaliku aladest. Allikmaterjalidena kasutati 1980-ndatel koostatud topograafilist kaarti 1:50 000 (seda kasutati ka töökaardina), olemasolevaid CIR-aerofotosid, Viljandi maakonna kaitstavate loodusobjektide GIS-i väljatrukki, väärtuslike märgalade registrit, olemasolevaid andmeid Viljandimaa pärandkoosluste (sh luhaniitude) kohta, samuti mitmeid trükiseid, sh Soomaa rahvusparki kaitsekorralduskava.

1. Alustuseks uuriti maakonna põllumajanduslike alade reljeefi ja struktuuri (mosaiikne, mitmekesine, ühtlane), et leida, millised erinevad maastikutüübid ja-mustrid on omased Viljandi maakonnale.

2. Eelvaliku alade piirides ja ümbruses tähistati töökaardil veekogud, mis on enam-vähem säilitanud oma loodusliku kuju – looklevad jõe- ja ojasängid ja järved.

3. Töökaardile märgiti ka maastikukaitsealad jt suurema pindalaga looduskaitseobjektid eelvaliku alade vahetus naabruses, samuti teadaolevad väärtuslikud niidud ja märgalad.

4. Tähistati aerofotode analüüsil leitud potentsiaalse väärtusega paigad, mida hiljem välitöödel kontrollida.

Eelvaliku alade piiritlemine

Eelvaliku alad piiritleti töökaardi mustvalgel koopial väga jämedates joontes. Piiride sisse jäid ajaloolise analüüsiga tuvastatud võimaliku kultuurilis-ajaloolise väärtusega alad ja väiksemad objektid, samuti nendega piirnevad maastiku- ja looduskaitsealad ning muud võimaliku loodusliku väärtusega alad. Lisaks suurepindalalistele objektidele tekkisid nii ka mõned väiksemad punktobjektid.

Alade lõplik piiritlemine toimus alles pärast välitöid.

Välitööd

Välitööd väärtuslike maastike inventeerimisel Viljandi maakonnas

Viljandi maakonnas toimusid välitööd põhiliselt ajavahemikus aprill-oktoober 2000. Välitööd tehti ca 30 tööpäeva ulatuses. Välitööde käigus sõideti autoga läbi suurem osa maakonna maanteid ning osaliselt ka külateid selliselt, et läbitaks kõik eelvaliku alad.

Välitöödel olid kaasas töökaardid (1:50 000, vt. ka “Alade eelvalik”), maanteede atlas, tööpäevik ja fotoaparaat. Välitöödel kogutud andmed märgiti vastavalt nende iseloomule kas töökaardile või kanti tööpäevikusse vastavalt maastike inventeerimisjuhisele (vt. lisa nr. 8). Andmeid võib ka kirjutada iga ala kohta eraldi andmelehele.

Sobiva ilma korral pildistati huvitavamaid alasid ning maastikuelemente, märkides üles pildistamise koha ja aja. Võimalusel tuleks pildistada süstemaatiliselt kõiki eelvaliku alasid, kuid see on väga kulukas.

Ajalised ja rahalised raamid ei lubanud suurt süvenemist detailidesse (hoonestuse olukord, maastikuelemendid jne), neid peeti ka töö iseloomust lähtuvalt (maakonnaplaneeringu alusmaterjal) vähem oluliseks.

Välitöödel anti aladele esialgne hinnang esteetilisest ja rekreatiivsest aspektist. Lõpliku hinnangu andmine kõikidest aspektidest jäeti töö järku, mil hakkasid valmima alade kirjeldused ning tekkima ülevaade maakonnast kui tervikust.

Kultuurilis-ajalooliste väärtuste inventeerimine

Kultuurilis-ajalooliste väärtuste inventeerimise eesmärgid välitöödel olid järgmised (vt ka maastike inventeerimisjuhise lisas nr. 8).

1. Tuvastada:

- traditsiooniliste ehitiste ja maastikuelementide esinemist
- erinevatest ajalooajalooperioodidest pärit elementide/struktuuride esinemist
- võimalikke maaparanduse jälgi

2. Ülevaatlikult hinnata:

- põldude ja rohumaade kasutust ja hooldatust
- hoonestuse üldist seisukorda ja väärtust tervikuna
- olulisemate maastikuelementide üldist seisukorda ja väärtust
- tänapäevaste maastikuelementide domineerivust

3. Teha esialgne otsus ala tüübi kohta: traditsiooniline kultuurmaastik, ajaloo kontsentraat või ajaloolise/kultuuriloolise tähtsusega paik.

Alade hindamine kultuurilis-ajaloolisest aspektist toimus töö lõppjärgus, kaardile ja tööpäevikusse tehtud märkmete ning eelvaliku käigus kogutud andmete põhjal.

Esteetiliste väärtuste inventeerimine

Inventeerimisel lähtuti põhiliselt üldkasutatavatest maanteedest ja kohaliku tähtsusega teedest (“käsi autoroolil”-meetodil). Eelvaliku alade üldist esteetilist väärtust ning hooldatust hinnati kahe inventeerija poolt erinevatel aegadel (samaaegselt kultuurilis-ajalooliste ja looduslike väärtuste inventeerimisega), muid tegureid hindas ainult üks inventeerija. Toimiti järgmiselt.

1. Eelvaliku aladele anti üldine esteetiline hinnang (ilu, mitmekesisus, omapära, hooldatus).

2. Eelvaliku aladele lisaks kanti kaardile silmapaistva esteetilise väärtusega maastikke.

3. Nii eelvaliku aladel kui neile lisandunud aladel:

- piiritleti avatud alad, mis vaadete jaoks olulised
- tuvastati häirivad tegurid ja nende tugevus (vt. maastike inventeerimisjuhise lisas nr. 8)
- maastikuelemente süstemaatiliselt ei inventeeritud

3. Kogu marsruudi ulatuses märgiti kaardile:

- kohad, kust avaneb silmapaistvalt ilus vaade ümbrusele
- atraktiivsed teelõigud (vt. ka illustratsioonid lisas nr. 12)

Looduslike väärtuste inventeerimine

Looduslike väärtuste inventeerimisel lähtuti eelvaliku aladest ja eelnevast allikmaterjalide analüüsist. Autoga läbiti kõik üldkasutatavad teed eelvaliku alade piirides. Lisaks püüti (ajalistesse ja rahalistesse raamidesse jäädes) võimalikult palju läbida ka kohalikke ja

külateid, sest tüüpiliselt esinevad ekstensiivselt majandatud poollooduslikud ja looduslikud kooslused põllumajandusmaistu ääremail.

1. Inventeerimisel tuvastati poollooduslike rohumaade/niitude esinemist (vt lisa nr. 7), määrati nende tüüp, hinnati nende seisukorda, kasutust ja väärtust.
2. Märkiti kaardile tee ääres paiknevaid väärtuslikke vanemaid metsa-alasid (eelvaliku alade sees või piirnevaid)
3. Tuvastati metsatukkade ja/või põlispuudegruppide esinemist keset põlde, sh talude ümber.

Detailidesse laskumist antud projekti raamid ei võimaldanud. Looduslike ja poollooduslike elupaikade täpseid asukohti määratleti vaid eriti oluliste leitud objektide puhul. Pole välistatud, et eelvaliku aladel leidub veel mitmeid tuvastamata looduslike väärtusi, kuid nende leidmiseks oleks vajalik põhjalikum inventeerimine. Maastikuelementide inventeerimisel võiks näiteks kasutada kohalike, asjast huvitatud inimeste, külaseltside, kodulooringide jne abi.

Aladele lõpliku hinnangu andmine looduslikust aspektist jäeti töö lõppjärku, mil hakkasid valmima alade kirjeldused.

Puhkeväärtuse inventeerimine

Rekreatiivse väärtusega maastike inventeerimise eesmärk on leida maastikke, millel on/võiks olla arvestatav väärtus puhkealadena nende asendi ja looduslike eelduste tõttu, kuid mis jäävad välja kultuurilis-ajalooliselt ja looduslikult väärtuslike alade piiridest.

Rekreatiivse väärtusega maastikena tuleks esmalt määratleda:

- olemasolevad/tuntud linna/asula lähedased puhkealad;
- populaarsete supluskohtade või vaatamisväärsuste lähem ümbrus;

Viljandi maakonnas rekreatiivse väärtusega maastikke eraldi ei otsitud. Küll aga lisati olemasolevatele eelvaliku aladele mõningaid puhkeväärtusega (ja –potentsiaaliga) alasid, mis tuvastati muude inventeerimise kõrvalt või mis selgusid kohalike küsitlusel.

Eelvaliku alade puhkeväärtust hinnati osalt välitöödel kohapeal, osalt tööde lõppjärgus.

Piiride täpsustamine

Piiride täpsustamine toimus töö lõppjärgus, nii eelvalikul kui välitöödel kogutud andmete põhjal. Kasutati topokaardi koopiat (1:50 000). Arvestati järgmist:

- ala struktuur (reljeef + maakasutus)
- ala kultuurilis-ajalooline terviklikkus
- kaitsealade/kaitsealuste objektide esinemine ja piirid
- domineerivate häirivate maastikuelementide paiknemine
- hoonete ja maakasutuse üldine seisund (hooldus, kasutus)
- vaadete suund ja ulatus, maastikuruumide piirid
- piiride jälgitavus maastikul (sihid, kraavid, teed jne)

Üldiselt püüti ala piiritleda selliselt, et piiride sisse jääks võimalikult ühtlase struktuuriga maastik või kultuurilis-ajalooline tervik (nt. mõisasüda koos endiste mõisapõldudega).

Kui tegemist on peamiselt põllumajandusliku iseloomuga traditsioonilise maastikuga, siis seab piirid ümbritsev loodusmaastik, uudismaa-massiiv, suurem veekogu, maantee või asula. Piir peaks kulgema nii, et hästisäilinud avatud alasid jääksid ümbritsema kas endised (metsastunud) rohumaad või paarisaja meetri laiune loodusmaastiku tsoon. Ala naabruses asuvad loodusliku või puhkeväärtusega metsad võib samuti jätta ala sisse (vt. ka lisas nr. 12 toodud kaart Heimtali piirkonna kohta).

Mosaiikse traditsioonilise maastiku puhul, mis sisaldab nii põlde, niite kui ka väiksemaid metsa-alasid, soid ja veekogusid, on raskem kindlat piiri tõmmata, Ka siin võiks arvestada ümbritsevate metsa-alade väärtusega, kui see on teada, samuti hoonestuse, põldude ja niitude seisukorraga.

Hästisäilinud traditsioonilise asustuse/hoonestuse piiritlemine peaks toimuma kohapeal ning ei tohiks sel juhul raskusi valmistada. Linnade ja väiksemate asulate piiridesse tuleks jätta ka ümbritsevaid esteetilise või puhkeväärtusega alasid, juhul kui neid on tuvastatud.

Ajaloo kontsentraadid tuleks piiritleda nii, et ala sisse jäävad kõik väärtustatud elemendid ning praegused põllumaad pluss ümbritsevad metsaservad (vt. ka lisas nr. 12 toodud kaart Olustvere piirkonna kohta).

Ajaloolise/kultuuriloolise tähtsusega paikade piiritlemine toimub analoogselt eelmisega.

Esteetiliselt väärtuslike maastike puhul tuleb jätta ala sisse kõik vaateliselt olulised avatud alad ning võimalusel jätta välja kohad, kus domineerivad häirivad tegurid.

Kuigi käesoleva töö põhieesmärgiks oli kultuurmaastiku inventeerimine, võeti väärtuslike maastike registrisse ka mõned peamiselt loodusmaastikku esindavad alad. Nendeks olid kõrge identiteedi- või puhkeväärtusega alad - enamasti suuremad maastiku- või looduskaitsealad. Soomaa rahvusparki osa, mis asub Viljandi maakonnas, on arvestatud tervikuna (oma kehtestatud piirides) väärtuslike maastike hulka. Maastikukaitsealade puhul on sageli tegemist loodus- ja kultuurmaastikukompleksiga, millel on ka puhkeväärtus. Need on valdavalt arvestatud väärtuslike maastike hulka, kuid enamasti mitte üksikobjektidena oma seadusega kehtestatud piirides, vaid muude väärtuslike alade koosseisus. Samuti on toimitud looduskaitsealadega ja väiksemate kaitstavate objektidega

juhul kui need omavad tähtsust puhkealana või turismiobjektina ja/või asuvad kultuurilis-ajaloolise väärtusega ala vahetus läheduses.

Rangeid ja üldkehtivaid reegleid piiride tõmbamise kohta on ilmselt võimatu kehtestada, kuna igal alal on ülalnimetatud tegurid erinevad, rääkimata nende koosmõjust. Paratamatult jääb iga piir tinglikuks ja mingis mõttes subjektiivseks.

Võimaluse korral tuleks alade inventeerimist ja piiride täpsustamist jätkata ka edaspidi, seda enam, et põllumajandusmaastikud on praegusel ajal pidevas muutumises.

Probleemid inventeerimisel

Eelvaliku tegemisel võib põhiliseks probleemiks võib kujuneda andmeallikate puudulikkus (eriti ajalooliste kaartide osas) ja nende kättesaadavus. Probleemid võivad tekkida ka andmete digitaalsel töötlemisel, kuid neid antud töö raames ei käsitleta.

Välitöödega seonduvad probleemid on põhiliselt kahte laadi:

- piiratud ressursid, mistõttu inventeerimine võib kohati jääda pealiskaudseks ja lünklikuks;
- inventeerijate paratamatu subjektiivsus (nii väärtuste hindamisel kui alade piiritlemisel), mis sõltub nende erialast, kogemustest ja isikuomadustest.

Võimaluse korral peaks inventeerijaid olema rohkem kui üks. Samuti aitab võimalikku “vildakust” korrigeerida kohalike elanike kaasamine protsessi.

Kohalike elanike kaasamine väärtuslike maastike määratlemise protsessi

I etapi küsitlused testaladel

Projekti I etapil (okt 1999 – aprill 2000) viidi läbi prooviküsitlusi kolmes Viljandimaa vallas. Eesmärgiks oli saada kogemusi kohalikega suhtlemisel ning katsetada erinevaid küsitlusviise.

Esiteks testiti nn “valge lehe” meetodit oktoobris ja detsembris 1999. “Katsejäresteks” olid Viljandi maavalitsuse poolt kokku kutsutud eksperdid (kokku 15 inimest KKM-i planeeringutalitusest, teistest ministeeriumidest, maavalitsuse osakondadest) ning Leie ja Kolga-Jaani põhikoolide õpilased. Ekspertidel paluti nimetada Viljandi ümbruskonna väärtuslikke maastikke. Kooliõpilastel paluti küsitluslehel loetleda oma kodukandi kõige väärtuslikumaid (meeldivamaid, tähtsamaid, ilusamaid) kohti ja põhjendada, miks need väärtuslikud on; samuti loetleda kodukandi ebameeldivaid ja iseloomulikke paiku ning hinnata, mis ohustab kodukandi maastikke.

Ekspertide grupil ei olnud raskusi küsimuse mõistmisega või sellele vastamisega. Nende poolt sagedamini nimetatud alad (Heimtali, Viljandi ürgorg, Soomaa, Olustvere, Vana-Võidu, Võrtsjärve ümbrus) jõudsid ka väärtuslike maastike lõplikku nimekirja.

Kooliõpilaste küsitlemisel jäi ilmselt vajaka selgitustest, mida küsijad täpselt taotlesid. Pooled vastustest ei sisaldanud mitte kohanimed, vaid üldisi mõisteid nagu mets, soo, raba või - kodu. Konkreetsetest kohtadest nimetati sagedamini Võrtsjärve-äärseid supluskohti, mis iseloomustab koolilaste perspektiivi.

Teiseks katsetati etteantud nimekirja meetodit kolmes vallas (Kolga-Jaani vallas detsembris-veebruaries 2000, Suure-Jaani vallas veebruaris 2000, Abja vallas veebruaris 2000). Projekti töögrupp määratles kaardianalüüsi ja allikmaterjalide põhjal võimaliku väärtusega alad nimetatud valdades. Tekkinud nimekirju kontrolliti intervjuudes vallavalitsuse ametnikega (Kolga-Jaani, Suure-Jaani), kooliõpetajate ja kohalike seltsitegelastega. Selgunud alad märgiti küsitluslehele ning paluti hinnata nende meeldivust ja iseloomulikkust. Vastajad said pakkuda ka oma lemmikkohti, kui neid nimekirjas polnud.

Ankeetidele vastasid (küsitaja juuresolekul) kooliõpilased ja juhuslikult valitud külaelanikud. Ka etteantud nimekirja puhul tekkis ilmselt raskusi mõistmisega, mis on väärtuslik maastik. Omalt poolt pakuti välja põhiliselt kohalike ajaloo- ja arhitektuurimälestisi. Üllatas küsitlute üldiselt kesine orienteerumisoskus oma koduvallas, samuti vähene huvi teema vastu.

Testaladel läbi viidud küsitlustest tehti järgmised järeldused. Juhuvalik küsitletavate osas annab kesiseid ja väheütlevaid tulemusi. Sisukad vastused eeldavad ilmselt asjast huvitatud ja teadlikke inimesi, samuti piisavat selgitustööd enne küsimustele vastamist.

Kohalike elanike kaasamine II etapil: korraldus ja eesmärgid

Projekti II ja III etapi jooksul (aprill – detsember 2000) selgitati välja maastikuteemast huvitatud inimeste ring Viljandi maakonnas - sihtgrupid. Projekti tutvustamiseks ja ankeetküsitluse läbiviimiseks korraldati kogu maakonnas 13 rahvakoosolekut. Ankeedile vastas 265 inimest, lisaks intervjueriti pikemalt 25 inimest.

Kohalike elanike kaasamine väärtuslike maastike inventeerimisse teenis järgmisi eesmärke:

- tutvustada projekti ja juhtida tähelepanu nende kodukandi maastikulistele väärtustele;
- äratada ja toetada inimeste huvi maastikukaitse ja hoolduse vastu;
- selgitada välja eelvaliku käigus leitud maastike identiteediväärtus ehk väärtus kohalike arvates;
- kasutada ära kohalike inimeste teadmisi oma kodukandist leidmaks väärtuslikke alasid ja objekte, mis ekspertidel kahe silma vahele jäänud.

Sihtgrupid

Töö avalikkusega algas sihtgruppide määratlemisest ja kontaktisikute otsimisest. Eesmärgiks oli leida inimesi, kes on huvitatud oma kodukandi arengust ning valmis selle heaks ka oma panuse andma. Interneti vahendusel leiti esimene ring küsitletavaid – külade arendusrühmad, sh. “Kodukandi” liikumise kohalikud grupid ja maanaiste seltsid. Esimesse ringi kuulusid ka vallaametnikud, grupp, kellel on kõige lihtsam ühendust saada. Projektist huvitusid eeskätt vallavanemad, maakorraldajad ja maanõunikud.

Teine ring küsitletavaid moodustus juba töö käigus. Igal koosolekul tekkisid kontaktid uute inimestega, mis omakorda viisid järgmisteni jne.

Sihtgrupid, kellel on seoses väärtuslike maastike määratlemisega kindlasti mõtet kontakti otsida, on Viljandi kogemuste põhjal järgmised:

- vallavalitsused ja volikogud

- arendusrühmad, sh. “Kodukandi” liikumise kohalikud grupid
- maanaiste seltsid
- kohalikud koduloouurijad
- Eesti Looduskaitse Seltsi piirkondlikud aktivistid
- koolidirektorid ja õpetajad
- valdade turismiarendajad
- külavanemad

Huvitatud inimesi võib leida ka kohalike talunike, turismitalude omanike ja suurmaaoomanike hulgast. Kahjuks ei saadud Viljandi projektis kontakti põllumeeste ühenduste ega taluliitudega, kuigi see on kahtlemata üks olulisemaid sihtgrupe.

Rahvakoosolekud

Viljandi projekti raames korraldati kokku 13 rahvakoosolekut 10 erinevas vallas ning Viljandi linnas. Koosolekute eesmärgiks oli tutvustada projekti kohalikele elanikele, viia läbi ankeetküsitlus, saada infot piirkonna väärtuslike alade/objektide kohta ning leida uusi kontaktisikuid. Kuulutused rahvakoosolekute toimumise kohta ilmusid maakonnalehes (koos vastavasisulise artikliga), samuti informeeriti vallavalitsusi, kes mõnel juhul ka omapoolset reklaami tegid. Lisaks helistati läbi esmased sihtgrupid ja kontaktisikud. Hilisemate koosolekute toimumise ajaks olid kuuldused juba levida jõudnud ja mõne valla inimesed võtsid ise ühendust.

Koosolekud, mis kestsid tund või paar olenevalt kohalviibijate hulgast, olid enamasti üles ehitatud järgmiselt:

1. projekti tutvustamine vastavalt tehnilistele võimalustele (grafoprojektor);
2. ankeetküsitluse tutvustamine ja ankeetide välja jagamine;
3. ankeetide täitmine ja kohalviibijate nimekirja koostamine;
4. väärtusliku maastiku mõiste näitlikustamine slaidiprogrammi abil (toimus vastavalt võimalustele).

Üldjuhul juhtisid koosolekut kaks inimest meie töögrupist, mis oli praktiline märkmete tegemise seisukohast. Nii ankeetide täitmine kui slaidiprogrammi näitamine kujunes tavaliselt vestluseks, mille kestel selgus koosolekule kogunenud inimeste arvamus antud piirkonna (valla) ja kogu Viljandi maakonna väärtuslikest maastikest. Koosolekutel näidati ka Viljandi maakonna kaarti, kus olid tähistatud eelvaliku alad. Enamasti lasti ringi käima veel puhtaid kaardilehti, kuhu inimesed said oma väärtuslikke alasid peale märkida. Olenevalt osalejate arvust ning kasutatavast ruumist kujunes koosolek rohkem või vähem ametlikuks.

Koosolekutel osalejate arv varieerus paarist inimesest mitmekümneni.

Suurte rahvakoosolekute eeliseks on, et info jõuab paljude inimesteni ning täidetakse korraga suurem hulk ankeete. Samas tekitab suurem publik (üle 10) küllaltki ametliku õhkkonna, mistõttu spontaansete kommentaaride-küsimuste hulk väheneb, ning tõelist dialoogi ei teki. Kõige paremini õnnestusid kohtumised 3-5 inimesega gruppides, kus vestluse käigus reeglina kõik sõna võtsid ja üksteise juttu täiendasid.

Rahvakoosolekutest saadud kogemuste põhjal võib teha järgmisi järeldusi.

Selleks, et koosolekutele rohkem osalejaid saada, tuleb teha väga palju (aeganõudvat) eeltööd. Kuulutused üksi aitavad vähe, tuleb aktiivselt suhelda sihtgruppide esindajatega. Olulist rolli mängib siin vallavalitsuse suhtumine. Asjast huvitatud vallavanem või muu ametnik, kes üritusele isiklikult reklaami teeb, on kulda väärt. Võibolla tuleks kasuks ka teema laiem tutvustamine ajakirjanduses enne koosolekuid.

Üldjuhul on koosolekutele kogunenud inimeste suhtumine väärtuslike maastike teemasse positiivne. Paljud on mures oma kodukandi maastike saatuse pärast ja tahaksid olukorda parandada. Samas kardetakse et väärtuslike maastike projekt jääb vaid riuliprojektiks.

Ankeetküsitlus

Ankeete jagati laiali rahvakoosolekutel ja kodukülastustel ning levitati lisaks vallavalitsuste jt. asjast huvitatud institutsioonide kaudu. Koosolekul täideti ankeedid enamasti kohapeal pea kõigi osalejate poolt. Teisel juhul varieerus kasutegur tunduvalt. Mõnes vallas saadi tagasi rohkesti täidetud ankeete, mõnes – ei ühtegi. Kokku vastas ankeedile 265 inimest kõikidest valdadest.

Ankeetküsitlus koosnes kuuest küsimusest:

1. Milliseid ilusaid (huvitavaid, kauneid, omapäraseid) kohti Te oma koduvallas ja ka mujal Viljandimaal nimetaksite?
Koduvallast nimetaksin .....
Maakonnast nimetaksin .....
2. Mis rikub Teie arvates kodukandi maastike ilmet? Märkige 3 olulisemat tegurit.
A. vedelevad jäätmed   B. põldude söötijätmine   C. võsastumine
D. mahajäetud hooned   E. metsade üleraie   F. ebasobivad ehitised
3. Kui palju ja mismoodi on Teie kodukandi ümbrus muutunud viimase 10 aasta jooksul?
4. Kas Teie koduümbruses on selliseid maastikke või maastikukomponente, mis Teid eestlasena tundma paneb? Millised need maastikud või maastikukomponendid on?
5. Millises Eestimaa paigas tahaksite elada, kui oleks võimalus valida?

6. Kas olete käinud nimetatud kohtades ja kui olete, siis kuidas te nendesse suhtute? Märkige ristid sobivasse lahtrisse (ühel real võib olla mitu risti). (*Järgneb tabel eelvaliku alade nimekirjaga, vt. lisa nr. 9*)

Esimene küsimus (nn. “valge lehe” küsimus) annab inimestele võimaluse spontaanselt oma lemmikpaiku ja –maastikke nimetada, enne etteantud nimekirja lugemist. Seega peaksid vastused sellele küsimusele sisaldama inimestele kõige enam meeldivaid ja tähendusrikkaid kohti.

Küsimuse nr. 6 tabelis oli ära toodud vastava valla eelvaliku alad. Vastamisel tuli märkida sobivasse lahtrisse rist. Sellele küsimusele vastasid eranditult kõik ankeeditäitjad. Lisati ka omapoolseid kommentaare alade valiku, piiritlemise jms. kohta. Mitmes vallas leidis eelvaliku alade hulgas selliseid, millest kohalikud elanikud ei olnud kuulnudki või millele ei osatud hinnanguid anda.

Küsimus nr. 2 andis üsna ootuspärase tulemuse: peamisteks maastiku ilmet rikkuvateks teguriteks peeti põldude söötijätmist, võsastumist ja mahajäetud hooneid. Vähem nimetati vedelevaid jäätmeid ja metsade üleraiet.

Küsimused nr. 3 ja nr. 4 on pikemat süvenemist nõudvad küsimused ning küllalt paljud inimesed jätsid neile vastamata. Vastustes küsimusele nr. 3 ilmnesis selged paralleelid nr. 2-ga. Negatiivsete muutustena märgiti üldist maastikuhoolduse puudumist, põldude sööti jätmist, võsastumist, endiste kolhoosihoonete lagunemist ja lageraideid metsades. Positiivsete muutustena toodi ära elumajade ja nende ümbruse paranenud ilmet ja seisukorda.

Vastused küsimusele nr. 4 olid kahte laadi. Esiteks toodi ära üldised kategooriad nagu metsad, sood, rabad ja haritud põllud; vahelduv maastik ja eestipärased talud. Teiseks märgiti konkreetseid kohti ja maastikke Viljandi maakonnas. Viimasel juhul võib tõmmata paralleele esimese küsimusega.

Küsimus nr. 5 näitab vastaja seotust oma praeguse kodukohaga. 35% vastanutest nimetasid meeliselukohana nende praegust kodukanti või Viljandimaad.

Küsimuse nr. 1 ja 6 (ja osalt nr. 4) põhjal selgitati välja erinevate alade identiteediväärtus (vt. “Identiteediväärtuse määramine”). Nr. 2-5 on küsitluse eesmärkidest lähtuvalt pigem lisaküsimused, mille esitamine juhib tähelepanu maastike muutumise problemaatikale, ning mille vastused näitavad inimeste suhtumist sellesse. Vastuste põhjal võib teha järelduse, et küllalt suur hulk küsitletutest hoolib oma kodukandi maastikest ning jälgib selles toimuvaid muudatusi.

Intervjuud

Intervjuusid tehti põhiliselt ühe- ja kahekaupa, vahel ka väikestes gruppides, kokku 25 inimesega. Intervjueeriti vallavanemaid jt juhtivaid ametnikke, Looduskaitsealsete juhte, külavanemaid, talunikke jt aktiivseid kohalikke elanikke ja oma kodukoha patrioote.

Intervjuu lähtus ankeedist, kuid toimus vaba vestluse vormis. Siduvaks teemaks olid kodukandi väärtuslikud maastikud ja kohad ning nende ajalugu. Osa intervjueeritavatest (peamiselt vallavanemad ja teised juhtivad ametnikud) vastasid ka alljärgnevatele konkreetsetele lisaküsimustele.

1. Mida tuleks valla tasandil esmajoones teha maastike säilimiseks ja taastumiseks? Milline oleks kohaliku omavalitsuse roll?
2. Kuidas saaks vallaelanik ise kaasa aidata maastike säilimisele, taastamisele?
3. Millist abi elanik vajaks maastike säilitamise ja taastamise juures (raha, koolitus, info, näha eeskujusid jne)?

Vastused tuuakse ära üldistatud kujul.

Küsimus nr. 1:

- Kohalikku initsiatiivi tuleks toetada nii moraalselt kui rahaliselt. Kohalik initsiatiiv ilmneb üldjuhul kodukandi-liikumise kaudu ning enamik valdu, kus selline liikumine on olemas, on püüdnud algatusi rahaliselt toetada. Ideena pakutakse välja sihtotstarbelise fondi loomist valda, kust võiks kohalikele projektidele konkursi korras raha eraldada.
- Vald saaks kaasa aidata väärtuslike objektide viidastamise ja juurdepääsuteede korrashoidmisega.
- “Kauni kodu” konkursi korraldamine aitab maastikuhooldusele kõvasti kaasa.
- Vald saab jagada infot ja korraldada koolitust.
- Külavanemate võrgu kaudu saaks levitada infot.
- Leitakse ka, et vald ei saa tegelikult kuigi palju teha, kõik sõltub ikkagi maade ja hoonete omanikest. Kultuurmaastiku säilitamisele saaks kaasa aidata põllumajandustegevuse soodustamisega.

Küsimus nr. 2:

- Kõik algab inimesest endast ning alustada tuleks oma kodu ja majaümbruse korrastamisest. Eeskuju nakatab ka teisi.
- Külaseltside loomine aitab kaasa külade üldisele korrastamisele.

Küsimus nr 3:

- Kohalik elanik vajaks koolitust, eeskujusid ja informatsiooni oma kodu ja koduümbruse kujundamisel. Kauni kodu konkursid jms aktiveerivad inimesi.
- Regionaalpoliitiliselt tuleks maaelu kui elamisviisi igakülgset toetada. Toetusi tuleks ette näha nt maastikuhooldusele ja maanaiste ettevõtlusele.

Mida peavad Viljandimaa elanikud väärtuslikuks?

Selle alapeatüki tulemused selgusid ankeedi küsimuste nr. 1, 4 ja 6 vastuste üldistamisel. Vastustest ilmnes selgelt, et inimestele on kõige olulisem nende kodukandi maastik, mida nad hindavad tavaliselt kõige väärtuslikumaks. Olulisteks hindamist mõjutavateks teguriteks tunduvad olevat veel maastiku/koha looduslikud eeldused (eriti pinnavormid ja veekogude esinemine) ja asustus, või mõlema koosmõju, samuti kohaga seotud ajalugu või legendid.

Üle kõige hindasid küsitletud **ürgorge**, mida on Viljandimaal rohkem kui kusagil mujal Eestis. Avatud põllumajandusmaastikul on ürgorud ka hästi vaadeldavad. Maakonna kõige hinnatumaks maastikuks on Karksi ürgorg oma paisjärvede ning orunõlval asetsevate ordulinnuse varemete ja kirikuga. Samas hinnatakse igas vallas “oma” ürgorgu: Halliste, Paistu/Loodi, Raudna ja Tänassilma orgu.

Teiseks peetakse tähelepanuväärseteks “**mägesid**”, mille alla kuuluvad eelkõige lossimäed ja linnamäed. Hinnatud on need nii oma kultuurilis-ajaloolise väärtuse kui maastikulise ilu tõttu. Parimateks näideteks on Karksi-Nuia lossimäed, Lõhavere linnamägi, Tarvastu linnamägi ja Kärstna Kabelimägi. Populaarsed on ka metsaga kaetud Rutu mäed, mis on maakonna kõrgeimad ja seetõttu hästi tuntud.

Väärtuslikuks hinnatakse ka **järvesid**, alates Võrtsjärvest ja lõpetades kohaliku tähtsusega paisjärvedega. Oluliseks peetakse avatud vaateid järvedele ning kurdetakse nende kadumise üle, eriti Võrtsjärve puhul. Üks populaarsemaid kohti maakonnas on Sinialliku järv oma allikate ja linnamäega. Sinialliku paikneb Viljandi vahetus läheduses ja seetõttu on paigal suur väärtus puhkemaastikuna.

Viljandi linn, mida maakondlikult väga kõrgelt hinnati, sisaldab endas kõiki ülalnimetatud elemente – ürgorgu, järve ja lossimägesid. Lisaks on tegemist maakonna ajaloolise ja kultuurilise keskusega, millist tähendust kannab eriti vanalinna-osa.

Väärtusliku, enamasti traditsioonilise asustusega on seotud ka järgmised kohalike poolt hinnatud alade kategooriad.

Väärtuslikuks peetakse teatud keskasulaid ümbritsevaid hajaasustusega piirkondi, mida tavaliselt tituleeritakse kui /.../ **ümbrust**. Näiteks Kõpu ümbrus, Karksi ümbrus, Vastemõisa ümbrus, Suure-Jaani ümbrus, Olustvere ümbrus. Suure-Jaani puhul hinnatakse linna tähtsust kunagise kultuurikantsina.

Joonis 6: Kõrge identiteediväärtusega Suure-Jaani väikelinn (foto: K.Hellström)

Klassikalise kultuurimaastikuna väärtustatakse **mõisamaastikku**. Tavaliselt nimetatakse kogu mõisakompleksi, st. mõisa peahoonet koos abihoonetega ja mõisaparki. Maakondlikult tuntud ja hinnatud on näiteks Olustvere, Õisu ja Heimtali, kuid analoogiliselt orgude, mägede ja järvedega on igas vallas ka “oma” mõis. Samas kurdetakse sageli mõisate lagunemise ja räämas ümbruse üle. Teisisõnu meeldiks paljud mõisad inimestele märksa enam kui need paremini korras oleks.

Veel üks suurem rühm väärtuslikke maastikke on üksikud hästi korras hoitud ja traditsioonilise ilmega **külad** ja **talud**. Karksi vallas Läti piiri lähedal paiknev Majori talu, samuti tekstiilikunstnik Anu Raua Kääriku talu on tuntud koduvallast kaugemalgi. Kohaliku tuntusega ilusaid talusid leidus peaaegu igas vallas. Küladest võib näiteks tuua Kuhjareve ja Aimla (Olustvere vallas), mida iseloomustab aktiivne külaliikumine.

Nimetamist leidis ka üks **kolhoosiasula** Tarvastu vallas (Soe), mida toodi esile kui üht kõige paremas korras ja kohalike elanike seas poolehoidu omavat kolhoosikeskust.

Maakondlikult tähtsa väärtusliku maastikuna leiab kõikjal nimetamist **Soomaa rahvuspark**. Seda hoolimata projekti rõhuasetusest kultuurmaastikule, mida igal koosolekul ja kohtumisel alla kriipsutati. Vähemal määral pakuti välja ka teisi põhiliselt loodusliku iseloomuga objekte ja alasid (nt Navesti luited, mitmesugused looduskaitseobjektid).

Identiteediväärtuse määramine

Ankeetküsitluste ja intervjuude analüüsimisel selgus eelvaliku alade identiteediväärtus ehk väärtus kohalike elanike silmis. Identiteediväärtust hinnati 3-palli süsteemis, nagu teisigi väärtusi, kusjuures kõrgeim hinne on 3. Eelvaliku nimekirja täiendati kohalike poolt kõrgelt hinnatud aladega.

Mainimiste sageduse järgi koostati maakonna väärtuslike alade pingerida. Selle ülemisse ossa jäävad kuus esimese kategooria ala, mis kõige sagedamini esinesid vastustes küsimusele “Milliseid alasid maakonnas peate väärtuslikuks?” (nr. 1), kusjuures mainimiste arv ületas tunduvalt kõiki teisi. Järgmise grupi moodustavad 16 teise kategooria ala, mis on saanud erinevate tulemuste kombineerimise põhjal. Üheks kriteeriumiks on mainimine vastustes küsimusele nr. 1 (väärtuslikud alad maakonnas), teiseks mainimine intervjuudel ja kohtumistel, kolmandaks tabelküsitluse põhjal kujunenud kõrge hinne.

Esimese ja teise kategooria alasid on kokku 22 ning neid võib õigusega nimetada maakondliku tähtsusega väärtuslikeks aladeks kohalike silmis. Registrilehel on nende identiteediväärtust hinnatud hindegaga 3, mis on kõige kõrgem hinne. Kolmas kategooria on kohaliku tähtsusega alad, mis valla tasandil on saanud kõrge hinnangu. Registrilehel on need saanud identiteediväärtuse hindeks 2. Hinne 1 anti kõigile ülejäänud aladele, ka neile, millel identiteediväärtus puudus või oli ebaselge.

Avalikustamine

Projekti tutvustamist alustati juba selle algstaadiumis. Esimene avalikkusele mõeldud seminar Viljandis, kus arutleti (võrdlemisi abstraktselt) väärtuslike maastike mõiste üle, oli rahvarohke, kuid publiku osalus äärmiselt tagasihoidlik. Tagasisidet praktiliselt polnud.

Hilisemad tutvustused toimusid juba väiksema publiku ees, mis soodustas dialoogi tekkimist. Positiivseks kujunes töörühma liikmete osalus Kodukandi liikumise aktivistide ekskursioonil, kus peeti lühike ettekanne ning näidati Viljandi maakonna kaarti, kuhu eelvaliku alad olid peale märgitud.

Rahvakoosolekute korraldust on eelpool juba tutvustatud. Põhiosa koosolekutest langes inventeerimise lõppjärku, mil suurem osa välitöödest oli juba tehtud. Tänu sellele sai maastikulistest väärtustest rääkida juba konkreetsete kohalike näidete põhjal (slaide ja eelvaliku alade kaarti näidates ning valikuid põhjendades), mille tõttu tekkis publikuga vahetu kontakt.

Kaudselt tutvustasid projekti ja selle esialgseid tulemusi ka küsitluslehed, mida valdades enamasti levitati ka üsna paljudele inimestele, kes koosolekutel ei viibinud. Ka intervjuude tegemisel räägiti inventeerimisprotsessist ning toodi konkreetseid näiteid väärtuslike maastike kohta.

Projekti lõppjärgus toimus teine suurem rahvakoosolek Viljandis, kus demonstreeriti slaidiprogrammi Viljandimaa väärtuslikest maastikest, tutvustati alade nimekirja (veel mitte lõplikku), räägiti inventeerimisprotsessist ja küsitluste tulemustest. Rahvakoosoleku teist poolt kandsid Soome koostööpartnerid, kes tutvustasid sealset riiklikku/EL-i maastikuhooldus-programmi. Rohkearvulise publiku reaktsioonid jäid aga jälle tagasihoidlikeks.

Ajakirjanduses kajastati projekti kohalikes lehtedes ühe artikliga ning paaris kohalikus raadiosaates. Ajakirjanduse huvi teema vastu oli suhteliselt väike. Samas ei tulnud ka ilmunud artiklitele peaaegu mingeid vastukajaid.

Projekti tutvustamisel saadud kogemuste põhjal võib teha järgmised järeldused.

Publiku ja ettekandjate vahelist dialoogi soodustab:

- väikesearvuline publik
- konkreetsete kohalike näidete kasutamine väärtusliku maastiku mõiste selgitamisel.

Suured seminarid-koosolekud on ajalises mõttes efektiivsemad, aga sobivad pigem informatsiooni edastamiseks kui kontakti saavutamiseks.

Väärtuslike maastike teema kajastamine ajakirjanduses võib jääda ülimalt tagasihoidlikuks kui loota ainult ajakirjanike initsiatiivile.

Probleemid

Põhilised probleemid seostusid informatsiooni levitamisega ja maastike teemast huvitatud inimeste leidmisega. Rahvakoosolekutele oli raske publikut meelitada. Maakonnalehes ja kohalikes lehtedes ilmunud artiklid andsid vaid nõrka vastukaja. Paremini toimised isiklike kontaktide läbi loodud sidemed, projekti hilisemas faasis ka suust-suhu liikuvad kuuldused. Kõige kergem oli kontakti leida Kodukandi liikumise esindajatega, kuna maastikuhooldus on nende rühmade üks põhihuvisid. Vallaametnike kaasamise edukus sõltub aga täielikult iga üksiku ametniku isikust ja huvidest.

Järeldused

Aktiivsemate kohalike elanike kaasamine väärtuslike maastike määratlemise protsessi nõuab palju aega ja vaeva, kuid on kahtlemata väga suure tähtsusega. Protsessi mõju (ja kasu) on kahepoolne.

Kultuurmaastiku väärtuste esiletõstmine ja kohalike arvamuse küsimine:

- mõjub moraalse toetusena kohalikule initsiatiivile - nii maastike hoolduses kui üldises arengutegevuses maal ja väikelinnades;
- aitab kaasa ametnike ja nn lihtinimeste vahelise dialoogi tekkimisele;
- tugevdab kohalikku identiteeti;
- aitab kohalikul elanikul vaadata oma kodukohta uue pilguga.

Ankeetküsitlusest ja intervjuudest laekuv informatsioon:

- tasakaalustab eksperthinnangute teaduslikku vaatenurka ja sellest tingitud "vildakust";
- aitab ametnikel/planeerijatel paremini mõista kohalikku vaatenurka;
- aitab ametnikel/planeerijatel vaadata oma koduvalda/maakonda uue pilguga.

Väärtuslike maastike määratlemine

Alade kirjeldamine ja lõplik hindamine

Enne aladele lõpliku hinnangu andmist tuleks parema ülevaate saamiseks nende kohta koostada kirjeldused. Seda tehakse kõigi kogutud andmete - kaardi- jm. materjalide analüüsi, välitööde ja kohalike küsitluste – põhjal. Samad kirjeldused paigutatakse ka registrisse (vt lisa nr. 10).

Kirjelduse eesmärgiks on anda üldine ettekujutus alast ning põhjendada antavaid hinnanguid erinevatele väärtustele (kultuurilis-ajalooline jne.). Arvestada tuleb muidugi, et maastikulised väärtused on sageli omavahel põimunud ja üksteisest sõltuvad. Viljandi maakonna väärtuslike alade kirjeldused koostati võrdlemisi vabas vormis, järgides siiski järgmist struktuuri (vt ka näited lisa nr. 11):

- ala üldine kirjeldus: reljeef, veekogud, maastiku tüüp ja struktuur, maakasutus jne
- kultuurilis-ajalooline väärtus (KAV): maakasutus, asustus, teedevõrk, hoonestus, olulised elemendid, muinsuskaitseobjektid
- esteetiline väärtus (EV): ilu, omapära, vaated, hooldatus, häirivad tegurid jms
- looduslik väärtus (LV): kõrget looduslikku väärtust omavad elupaigad ja elemendid, looduskaitseobjektid
- identiteediväärtus (IV): objekti olulisus kohalike arvates, koht pingeridades
- rekreatiivne ja turismipotentsiaal (RTP): sobivus puhkemaastikuks (väärtused, mitmekesisus, kättesaadavus, naaberalade väärtus jne)
- muud väärtused (MV) - teaduslik, jms juhul kui on tuvastatud

Kirjelduste ülesehitus võib loomulikult varieeruda olenevalt ala iseloomust.

Kirjelduste ja esialgsete hinnangute põhjal määrati nüüd alade lõplikud hinded viiest erinevast aspektist (1-madal või ebaselge, 2-keskmine või ebaühtlane, 3- kõrge väärtus). Hindamisel võrreldi sarnaseid alasid omavahel.

Alade valik ja järjestamine

Alade lõplik nimekiri jagati antud hinnangute põhjal kahte ossa:

- väärtuslikud maastikud
- reservalad

Väärtuslike maastike kategooria sisaldab kõige väärtuslikumaid alasid, mis valiti välja ja jagati omakorda 3 erinevasse klassi järgnevate kriteeriumide alusel:

- erinevate väärtuste suur kokkulangevus
- tüüpilisus/esinduslikkus Viljandi maakonnas
- haruldus Viljandi maakonnas
- riiklik tähtsus
- kättesaadavus/ligipääsetavus
- koht kohalikus pingereas

Reservalade hulka jäävad kõik ülejäänud alad, mis on vaid ühest või paarist aspektist väärtuslikud või üldiselt madalalt hinnatud paigad (IV). Kohalikul tasandil võivad need siiski olulised olla, samuti võib nende väärtus olude muutudes paraneda. Reservalade andmed registris piirduvad nimega ja kaardile märgitud piiridega. Soovi korral võib lisada lühikese kirjelduse.

Väärtuslikud maastikud on jaotatud kolme klassi:

I klassi alad – maakondliku, võimaliku riikliku tähtsusega alad

I klassi alad – maakondliku tähtsusega alad

II klassi alad – kohaliku tähtsusega alad

Viljandi maakonna väärtuslike maastike nimekirjas oli lõpliku seisuga 41 objekti, neist 6 (maakondliku) võimaliku riikliku tähtsusega maastikku, 11 maakondliku tähtsusega maastikku, 24 kohaliku tähtsusega maastikku. Reservalade nimekirja jäi 37 objekti.

Alade jaotamine kategooriatesse ja klassidesse võib tunduda “lõplikuna”, kuid sellist käsitlust tuleks vältida. Edasises planeeringutegevuses peaks arvestama sellega, et Eesti

kultuurmaastikus toimuvad praegu suured muutused ning tänu sellele võib erinevate alade väärtus nii tõusta kui langeda. Samuti tuleks piirangute kehtestamisel ja maastikuhoolduslepingute sõlmimisel alade piire täpsustada.

Registri koostamine

Registri andmed

Alljärgnevalt on ära toodud registri struktuur koos selgitustega (lisas nr. 10 leidub registrilehe blankett).

1. *Ala number ja nimetus*: maakondlik numeratsioon

Väärtuslikud maastikud on nummerdatud ühtselt olenemata nende klassist; reservalad on eraldi nummerdatud (näit. R1 jne.) ja eraldi nimekirjas.

2. *Ala klass*: I või II

3. *Ala tüüp*: numbritega 1- 8 (ühe ala kohta võib kasutada mitut numbrit, näit 356)

- 1 – linna- või asulamaastik
- 2 – põhiliselt põllumajandusmaastik/küla
- 3 – põllumajandus- ja loodusmaastik
- 4 – põhiliselt loodusmaastik
- 5 – sisaldab suuremat veekogu või piirneb sellega
- 6 – ajaloo kontsentraat
- 7 – mõisakeskus või –park
- 8 – ajaloolise ja/või kultuuriloolise tähtsusega paik

4. *Ala pindala*: (ha) kaartide digitaliseerimisel saadud andmed

5. *Ala asukoht*: maakond, vald/vallad

6. *Ala tähtsus*: riiklik, maakondlik või kohalik

Riiklikku tähtsust on üldjuhul raske määratleda enne kui on ülevaade kõigi maakondade väärtuslikest maastikest.

7. *Ala kirjeldus ja hinnangud*: vt. “Alade kirjeldamine ja lõplik hindamine”

8. *Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides*:

Siinkohal tuleks ära tuua erinevate väärtuste säilimiseks, taastamiseks või suurendamiseks vajalikud meetmed jne. (vt. ka “Väärtuslike maastike kaitse ja hoolduse eesmärgid”). Anda saab üksnes väga üldisi ja enamasti skemaatilisi soovitusi kõige prioriteetsemate tegevuste kohta antud alal. Täpsemad hooldussoovitused ja piirangud tuleks paika panna

üldplaneeringute tegemise käigus ja/või hoolduslepingute sõlmimisel, eelnevalt maakasutajatega läbi rääkides.

9. *Kehtestatud piirangud ja soodustused:*

Siinkohal peaksid planeerijad täpsustama ala piirides kehtivaid loodus- ja muinsuskaitselisi piiranguid, objektidega seonduvaid maamaksusoodustusi jms.

10. *Täiendava inventeerimise vajadus:*

Siin on paari märksõnaga (näit. hooned, luhaniidud, metsad) tähistatud need objektid või struktuurid, mida võimaluse korral tuleks täiendavalt inventeerida.

11. *Foto(d):*

Siia saab märkida valiku alade kohta leiduvaid fotosid ja slaide, mida digitaalsel kujul oleks võimalik registrisse lisada. Need võivad olla nii inventeerimise käigus pildistatud või vanemad fotod (sh ka muuseumide kogudes leiduvad).

Kaartide digitaliseerimine ja tingmärkide kasutamine

Väärtuslike maastike digitaalse andmebaasi loomiseks on kasutatud MapInfo tarkvara. Aluskaardina kasutati skaneeritud 1980-ndatel aastatel trükitud sõjaväe topograafilisi kaarte mõõtkavas 1:50 000. Töö on teostatud eesti põhikaardi projektsioonis.

Vastavalt meetodikale leitud väärtuslikud alad on koondatud nelja vektorkihti – I klassi alad, II klassi alad, potentsiaalse väärtusega alad ning reservalad. Eraldi vektorkihid on moodustatud välitööde käigus kaardistatud ilusatest vaadetest ja teelõikudest. Andmebaasi kirjeldus on toodud lisan nr. 13.

Kaartidel kasutatud värvid ja tingmärgid on kohandatud nii kaartide vaatlemiseks arvutiekraanil kui väljatrükiks (vt. illustratsioonid lisan nr. 12). Taotletud on selgust ja ülevaatlikust.

Samas oleneb kasutatavate tingmärkide kujundus (alade piirid jne.) ka vaadeldavast mõõtkavast. Mida väiksema pindalaga on ekraanil kujutatud ala, seda rohkem detaile on võimalik näidata. Kogu maakonda korraga näidates tuleb paratamatult kasutada vähem detaile ja sageli ka teistsuguseid tingmärke ja värve. Erinevaid kaardikihte kombineerides tuleb selguse huvides samuti tingmärkide kujundus üle vaadata.

Antud töös on ära toodud mõned võimalikud variandid tingmärkide kasutamise kohta, mida on võimalik edasi arendada ja täiustada.

Lisas nr. 12 ära toodud illustratsioonidel on märgitud ka terve rida numbreid, mis osutavad mitmesugustele struktuuridele ja detailidele maastikul. Numbrid ja selgitused on lisatud pedagoogilistel eesmärkidel, illustreerimaks meetodikat. Registrikartidel neid ei esine.

Väärtuslike maastike kaitse ja hoolduse eesmäärke

Kuidas kaitsta ja hooldada väärtuslike maastikke? Et sellele küsimusele vastata, peab kõigepealt selgeks tegema, mis neid ohustab või nende väärtust pikemas perspektiivis kahandab.

Kultuurilis-ajaloolise väärtusega maastikke ohustab Eestis peamiselt põllumajanduse hääbumine ja külade tühenemine, mis toob kaasa endiste avatud alade võsastumise ning hoonete lagunemise. Antud maastikke võib ohustada ka ehitustegevus atraktiivsetel rannaaladel või linnade äärealadel ning ulatuslikud lageraiet. Edaspidi võib teatud aladel muutuda aktuaalseks ka metsaistutamine, seevastu maaparandus tõenäoliselt suureks probleemiks ei kujune.

Olemasolevaid ja potentsiaalseid puhkealaid suuremates linnades ja linna äärealadel, samuti atraktiivsetel rannaaladel ohustab eelkõige hoolimatu majanduslik ekspluateerimine (täisehitamine, lageraiet jms), teises järjekorras hoolduse puudumine ja vandaliseerimine. Eelpool öeldu kehtib ka esteetilise väärtusega maastike kohta.

Loodusliku väärtusega alaid, elupaiku ja elemente ohustavad ühest küljest hoolimatu majanduslik ekspluateerimine, teisest küljest majandustegevuse lakkamine (niidud).

Kultuurilis-ajaloolise väärtusega maastike kaitse ja hoolduse eesmäärke:

- säilitada traditsioonilisi elemente, struktuure ja maakasutust;
- säilitada maastiku avatust ja vaateid väärtuslikele elementidele;
- võimaluse korral taastada traditsioonilisi elemente ja maakasutust (kivi- ja lattaiad, puiesteed, looduslikud niidud, karjatatud metsad jms);
- sobitada uusi elemente (hooneid, rajatise) ja maakasutust vanaga nii et ei tekiks häirivat ebakõla ning et ei rikutaks pöördumatult neid väärtusi, mille pärast maastik om staatuse sai;
- võimaldada kohalikele elanikele lississetulekut maastikuhoolduslepingute näol ning parandada seeläbi maa-asustuse ning maastike säilimise võimalusi.

Esteetilise ja puhkeväärtusega maastike kaitse ja hoolduse eesmärgid on paljuski sarnased:

- säilitada põllumajanduslike alade avatust ja vaateid väärtuslikele elementidele, eriti üldkasutatavate teede ääres;
- säilitada looduslikke alasid ja maastikuelemente;
- sobitada uusi elemente ja maakasutust vanaga nii et ei tekiks häirivat ebakõla ning et ei rikutaks pöördumatult neid väärtusi, mille pärast maastik oma staatuse sai.
- hooldada ja korraldada intensiivselt kasutatavaid puhkealasid nii, et nende väärtus küllastajate suure arvu tõttu ei kannataks;

Loodusliku väärtusega maastike kaitse ja hooldusega seonduvat siinkohal pikemalt ei käsitleta, kuna see on liiga lai teema. Loodusliku väärtusega elupaikade ja maastikuelementide kaitset ja hooldust tuleb korraldada vastavalt objekti iseloomule (vt. ka tabel lisas nr. 7).

Kultuurmaastiku kaitse eeldab ühest küljest majandustegevuse ja uute rajatiste hoolikat planeerimist, et ei hävitataks olemasolevaid väärtusi. Teisest küljest saab kultuurmaastikku kaitsta ainult sihipärase hooldusega. See võib tähendada nii maakasutuse suunamist kõlvikute kaupa, kui üksikute maastikuelementide kaitset, hooldust ja võimaluse korral ka taastamist. Igati tuleks ametkondade poolt soodustada kohalikku initsiatiivi maastike hooldamisel ja rikastamisel positiivsete elementidega (kohalike seltside töö, kodukaunistamis-võistlused jne.). Selleks aga, et rakenduks väärtuslike maastike kaitse juba laiemalt, on vajalik süsteemne lähenemine:

- planeeringud (projekteerimistingimused, piirangud, kohustuslikud kooskõlastused, läbirääkimised, kompensatsioonid),
- maastikuhoolduslepingud
- põllumajandustoetused
- regionaalpoliitika

Kõige väärtuslikumate ning samas kõige ohustatumate maastike või maastikuelementide puhul võib kaaluda kaitse alla võtmist, eriti juhul kui see võimaldab hooldustööde riiklikku finantseerimist.

Viited

Metoodika koostamisel kasutatud allikmaterjalid

- Ajutine juhend maastiku kujundamiseks ja kaitseks Eesti NSV-s.* 1971. Eesti NSV
Metsamajanduse ja looduskaitse ministeerium
- Eesti bioloogilise mitmekesisuse kaitse: strateegia ja tegevuskava.* 1999.
Keskkonnaministeerium, ÜRO Keskkonnaprogramm, EPMÜ Keskkonnakaitse
Instituut. Tallinn-Tartu
- Eilart, J. (koost.) 1986, *Looduse õpperajad.* Tallinn
- Eilart, J. 1994. *Rahvusmaastikke uurima.* Eesti Sõnumid 29.07.1994
- Kasepalu, A. 1991. *Mis peremees jätab, selle mets võtab.* Eesti TA Majanduse Instituut,
Tallinn
- Looduskaitse.* 1973, Tallinn
- Looduskaitse ja puhkus.* 1983. Tallinn
- Maastikuarhitektuuri probleeme Eesti NSV-s.* 1985, Tallinn
- Margus, M. (koost.) 1974. *Eesti NSV puhkealad.* Tallinn
- Niine, A. 1965, *Maastikuarhitektuuri probleeme Eesti NSV-s.* Tallinn
- Palang H., Sepp K., Hellström K., Alumäe H., Palo, A. & Lang V. 2000. *Viljandimaa
väärtuslike maastike määratlemine.* Tartu. Käsikiri/fail Viljandi Maavalitsuses
- Bevarandeprogrammet för odlingslandskapet i Kalmar län* Meddelande 1995:16.
Länsstyrelsen i Kalmar län (rootsi k.)
- the Florence Charter.* 1981, ICOMOS (International Committee of Monuments and Sites)
& IFLA (International Federation of Landscape Architects) (ingl. k.)
- Inventering av ängs- och hagmarker - handbok 1987.* Naturvårdsverket informerar.
Stockholm (rootsi k.)
- Lisitzin, K., Blix, J. 1997. *Kulturmiljöbeskrivningar i planeringsunderlag. Några exempel.*
Riksantikvarieämbetet (rootsi k.)
- Länsvisa program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturvärden.* Allmänna
råd 1991:3, SNV, Stockholm (rootsi k.)
- Maisemanhoito:* Maisema-alueyöryhmän mietintö I, 66/1992. Ympäristöministerio 1993,
Helsinki (soome k.)

- Medel för bevarande av odlingslandskap. Landskapsvård. NOLA. Allmänna råd 1991:5, SNV Stockholm (rootsi k.)*
- Miljöstöd 1997. EU-information från Jordbruksverket, Jönköping (rootsi k.)*
- Miljöstöd 1998. EU-information från Jordbruksverket, Jönköping (rootsi k.)*
- Natur- og kulturlandskapet i arealplanleggingen. Nordisk Ministerråd, miljørapport 1987:3 (norra k., ingl. k. kokkuvõte)*
- Pohjois-Pohjanmaan arvokkaat maisema-alueet. 1997. Pohjois-Pohjanmaan liitto, Oulu (soome k.)*
- Rønningen, K. 1994. *Multifunctional agriculture in Europe's playground? Policies and measures for the cultural landscape. The greening of land use planning and agricultural policies in Switzerland.* Dep. of Geography, University of Trondheim. (ingl. k.)
- Sporrong, U. (ed.) 1993. *The future of rural landscapes.* Bebyggelsehistorisk tidskrift 26/1993. (ingl. k.)
- Sveriges finaste landskap: Naturvårdsverkets nationella bevarandeplan för odlingslandskapet, etapp 1, (1997) SNV 1997: 4815 (rootsi k., ingl. k. kokkuvõte sissejuhatuses)*
- Wöbse, H.H. *Landschaftsästhetik: Über das Wesen und den Umgang mit landschaftlicher Schönheit.* Trükipoognad, ilmumas 2000. A; saksa k.)
- Ängs- och hagmarker i Sverige 1997. Rapport 1997: 4819, SNV. Stockholm (rootsi k.)*

Kasutatud allikmaterjalid Viljandimaa kohta

Kasutatud trükised

- Eesti arhitektuur 2. Läänemaa, Saaremaa, Hiiumaa, Pärnumaa, Viljandimaa.* 1996, Tallinn.
- Eesti järved.* 1968. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Zooloogia ja Botaanika Instituut, Tallinn
- Eesti teede atlas 2000/2001.* Regio (1: 150 000)
- Hein, A. 1999. *Viljandimaa mõisad.* Viljandi
- Joost, R. 1987. *Viljandi rajoon. Turismijuht. Sarjast Siin- ja sealpool maanteed.*
- Kas tunned maad.* 1965, Tallinn

Paal, J., Ilomets, M., Fremstad, E., Moen, A., Børset, E., Kuusemets, V., Truus, L., Leibak, E., 1999. *Eesti märgalade inventeerimine 1997.a.* Projekti “Eesti märgalade kaitse ja majandamise strateegia” aruanne. Eesti Loodusfoto, Tartu

Meie kodulugu (raamatusari):

Halliste kihelkond (Tiideberg, A.)

Karksi kihelkond (Joon, H.) 1995

Kolga-Jaani kihelkond (Sadam, P.)

Kõpu kihelkond (Tomson, E.) 1995

Paistu kihelkond (Luik, T.) 1998

Pilistvere kihelkond (Laagus, H.)

Suure-Jaani kihelkond (Umda, A.) 1995

Tarvastu kihelkond (Pedai, A.)

Viljandi kihelkond (Joost, R.)

Viljandi linn (Rits, S.)

Viljandimaa loodus ja esiaeg (Joost, R.)

Pärnumaa. Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. 1930. Eesti Kirjanduse Selts. Tartu. [Halliste ja Karksi kihelkondade kirjeldused]

Sakalamaa elu. Viljandi kultuur- ja majanduselu kroonikat. 1936

Soomaa rahvuspargi kaitsekorralduskava 2000-2010 (koost. Allilender, K.), 2000.

Viljandi

Varep, E. 1968. *Viljandi rajoonis.* Kodu-uurijate seminar-kokkutulek, ettekannete kokkuvõtteid, 30-46. Tallinn

Viljandimaa. Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. I: Üldosa. 1939. Eesti Kirjanduse Selts. Tartu.

Viljandimaa. II: Eriosa. 1940, Tartu (korrektuurpögnad ETA Raamatukogus, Tallinnas)

Viljandimaa loodus. 1997. Viljandi

Viljandi maakonna aastaraamat 1995. Viljandi Maavalitsus, Kesk-Eesti Statistikabüroo, Viljandi

Viljandi praostkonna kirikud. 1995. Viljandi Maavalitsus, EELK Viljandi praostkond

Viljandi rajooni pargid. 1981. Eesti Metsakorralduskeskus, Ü/K Metsaprojekt. Tallinn (käsikiri KKM-s)

Kasutatud koduleheküljed internetis

Eesti Turismiamet. Viljandimaa. <http://www.tourism.ee/viljandi/est/marsruut.htm>

Saarepeedi valla kodulehekülg. <http://www.saarepeedi.ee>

Vastemõisa valla kodulehekülg. <http://www.vastemoisa.matti.ee>

Viiratsi valla kodulehekülg. <http://www.matti.ee/~viiratsi/>

Viljandimaa Omavalitsuste Liidu kodulehekülg. <http://www.vol.ee/liikmed/>

Kasutatud kaardid ja aerofotod

1. Eesti topograafiline kaart 1935-39 (1:50 000). Teaduste Akadeemia Raamatukogu, Tallinn. Lehed nr 610, 710, 711, 810, 811, 909, 911
2. Topograafiline kaart 1982-90 (1:50 000), lehed:
0-35-40- B, Г
0-35-51- A, Б, В, Г
0-35-52- A, Б, В, Г
0-35-53- A, B
0-35-63- A, Б, В, Г
0-35-64- A, Б, В, Г
0-35-65- A, B
0-35-76- A
3. Topograafiline kaart 1947-49 (1:25 000), lehed nummerdatud analoogiliselt 1982-90 a. väljaandega. Tartu Akadeemiline Raamatukogu
4. Eesti teede atlas 2000/2001, Regio (1: 150 000)
5. Vene üheverstane kaart 1895-1917 (1:42 000). Teaduste Akadeemia Raamatukogu, Tallinn.
6. Vene kaheverstane kaart 1895-1917 (1:84 000). Teaduste Akadeemia Raamatukogu, Tallinn. Lehed nr III-18, (III-19 ja III-20 puudu), IV-18, IV-19, IV-20, V-18, V-19, V-20, 0-18, 0-19
7. Viljandimaa: looduskaitse ja muinsuskaitse 1:150 000 (Viljandi maavalitsus 1999)